

QUEER AKTIVIZAM I TRANSFORMACIJA GRADA: KAKO SE LGBTIQ ZAJEDNICA BORI ZA SVOJE PROSTORE U GRADU ZAGREBU

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 24. 4. 2018.
Prihvaćeno: 15. 10. 2018.
DOI: 10.15176/vol55no204
UDK 305(497.521.2)
323.233(497.521.2)
711.4(497.521.2)

SANJA ĐURIN

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

U knjizi *Arhitektura i disjunkcija* Bernard Tschumi (2004) upozorio je na važnu ulogu koju arhitektura i organizacija prostora imaju u stvaranju i ograničavanju osobne i političke slobode građana, a koju on nazva nasiljem arhitekture. Naime, prostor i događaji koji se zbivaju u nekom prostoru međusobno utječu jedni na druge. Opisujući javni prostor kao produkt društvenih sila i kao mjesto koje ima “aktivnu ulogu u stvaranju i reproduciranju društvenih identiteta, kao što i društveni identiteti, značenja i odnosi stvaraju materijalna i simbolička mjesta”, Gill Valentine (2002) razlikuje tri razine prostora: materijalnu, regulatornu i performativnu. U ovom radu propitivat ćemo kako te tri razine prostora korespondiraju s *queer* zajednicom u gradu Zagrebu. Propitivat ćemo kako se LGBTIQ udruge organiziraju u materijalnom prostoru i koliko ih Grad Zagreb u tome podržava, a kako se bore za svoja prava i slobode u areni regulativnog prostora odnosno javnih politika. Istražit ćemo i kako *queer* aktivizam mobilizira performativni potencijal prostora kako bi transformirao grad Zagreb iz heteroseksualnog prostora u prostor kulturne različitosti, odnosno prostor koji uključuje nehetero ili *queer* seksualne identitete.

Gljučne riječi: prostor, regulativa, performativnost, LGBTIQ, grad Zagreb

UVOD

Prostor i događaji koji se u njemu zbivaju međusobno utječu jedni na druge.¹ Kada govori o nasilju arhitekture kao fundamentalnom i neizbježnom, Bernard Tschumi misli na “inten-

¹ Ovaj je članak sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost u okviru projekta “Stvaranje grada – prostor, kultura, identitet”.

zitet odnosa između pojedinaca i prostora koji ih okružuju” (2004: 97).² Naime, Tschumi postulira “da radnje određuju prostore u istoj mjeri u kojoj prostori određuju radnje; da su prostor i radnja neodvojivi te da nijedna smisljena interpretacija arhitekture, crtež ili notacija ne može odbiti uzeti u obzir te činjenice” (isto). Svaki događaj u prostoru ostavlja trag i u prostoru i na onima koji su se, direktno ili indirektno, našli u trenutku događaja u/na tom prostoru (utoliko i kao kriterij događaja možemo uzeti ono što ostavlja trag u prostoru i/ li na društvenom tijelu): “događaj se mijenja sa svakim novim prostorom. I obratno: pripisujući zadanom, pretpostavljeno ‘autonomnom’ prostoru proturječan program, taj prostor dobiva nove razine značenja. Događaj i prostor se ne stapaju, već utječu jedan na drugoga” (isto: 102). Nadalje, prostor je sastavljen od znakova pomoću kojih i kroz koje “ljudi pripisuju smisao i vrijednost svijetu” (Bertoša i Antulov 2012: 772); prostor neprestano komunicira s nama. Gill Valentine opisuje javni prostor kao produkt društvenih sila i kao mjesto koje ima “aktivnu ulogu u stvaranju i reproduciranju društvenih identiteta, kao što i društveni identiteti, značenja i odnosi stvaraju materijalna i simbolička mjesta” (Valentine 2002: 146). U tom smislu, javni prostori su naturalizirano heteroseksualni jer se u njima stalno ponavljaju radnje koje su dio heteroseksualne ljubavi:

od poljubaca koje razmjenjuju heteroseksualni parovi ili držanja za ruke kada prolaze ulicom, do reklamnih oglasa na plakatima ili u izlozima trgovina gdje možemo vidjeti slike zadovoljne nuklearne obitelji; od heteroseksualiziranih razgovora kada čekamo na autobusnoj stanici ili u banci do glazbe koja ispunjava trgovine, barove i restorane a artikulira heteroseksualnu žudnju. (Valentine 2002: 154–155)

Gill Valentine razlikuje tri razine prostora: materijalnu, regulatornu i performativnu. Aplikiramo li takvu podjelu na *queer* zajednicu kao nositelja neheteronormativnih seksualnih identiteta,³ njihov materijalni prostor bio bi prostor unutar kojeg se oni najviše kreću: ponekad su to getoizirani dijelovi grada, komune, klubovi, zajednički prostori okupljanja i druženja. Regulatorni prostor je prostor javnih politika i institucija koje artikuliraju normativne društvene prakse kroz pravni, porezni i socijalni sistem. Kada govori o performativnoj razini prostora, Gill Valentine se poziva na Judith Butler i njezin koncept performativnosti. Kao što je rod performativan i stvara se ponavljanjem određene stilizacije tijela,⁴ isto

² Nasilje arhitekture ponekad nećemo ni primijetiti, u tolikoj mjeri intervencija arhitekture u prostor može biti naturalizirana. No, mnogo češće te su intervencije zamjetne jer sprečavaju ili ograničavaju spontano kretanje prostorom, a upravo su zbog onemogućavanja spontanosti u kretanju prostorom česti i primjeri otpora građana nasilju arhitekture. Odličnu elaboraciju postavke o nasilju arhitekture na nedavnom zagrebačkom primjeru pruža tekst Valentine Gulin Zrnić “Ograde, o grade!” koji je objavljen na stranici projekta “Stvaranje grada – prostor, kultura, identitet” i na portalu H-Alter (<http://www.h-alter.org/vijesti/ograde-o-grade>, pristup 22. 10. 2018.).

³ Kako navode Lauren Berlant i Michael Warner (1998), pojam heteronormativnost podrazumijeva institucije, strukture razumijevanja i prakse koje heteroseksualnost čine ne samo koherentnom nego i privilegiranom. Heteronormativnost podrazumijeva sustav vrijednosti prema kojem su heteroseksualni odnosi ili jedini prirodni oblik seksualnih odnosa ili moralno superiorni, a na idiomatskoj se razini heteronormativnost manifestira kroz binarnu podjelu na dva međusobno komplementarna roda.

⁴ Prema Judith Butler, stilizaciju tijela čine prakse koje regulacijom i učestalim ponavljanjem postaju naturalizirane. “Rod je ponovljena stilizacija tijela, niz ponovljenih činova u vrlo krutom regulacijskom okviru koji se s vremenom skrućuje i stvara privid supstancije, prirodnog bića” (Butler 2000: 45).

vrijedi i za prostor, postulira Valentine. Prostor sam po sebi nema značenje, već prakse koje se izvode unutar prostora i njihovo učestalo ponavljanje određuju i formu prostora i odnose moći koji će vladati unutar prostora. Lauren Berlant i Elizabeth Freeman (1992) također, pišući o *queer* intervencijama u javnom prostoru, odvajaju izvanjski od unutarnjeg *queer* prostora. Izvanjski prostor može biti u funkciji kulturne pedagogije i transgresije heteronormativnosti prostora, što ga zapravo čini performativnim prostorom u smislu kako ga opisuje Valentine. Unutarnji prostor Berlant i Freeman opisuju kao sigurna *queer* mjesta, prostore u kojima se LGBTIQ zajednica nalazi, druži i stvara uvjete za političko organiziranje i djelovanje.

Političko organiziranje i djelovanje na svim trima razinama prostora je za *queer* zajednicu u Zagrebu kao i u čitavoj Hrvatskoj od velike važnosti. Dok se na deklarativnom nivou i kroz zakone društvo u Hrvatskoj prezentira kao društvo koje prihvaća različitosti, djelomično i zato što je različitost dio kulturnog modela EU-a,⁵ u stvarnosti to društvo teško prihvaća one kulturološki drugačije, pogotovo kada je riječ o osobama koje žive seksualnost drugačiju od normativne. Podaci *Europske studije vrednota* pokazuju da u Hrvatskoj od 1999. do 2008. godine opada tolerancija prema homoseksualnosti (prema Vučković Juroš 2015: 196). No ona nije jedini pokazatelj prisutnosti homofobije u Hrvatskoj. Brojna istraživanja rađena zadnjih godina u Hrvatskoj pokazuju učestalost nasilja, netrpeljivosti i govora mržnje prema LGBTIQ osobama.⁶ U istraživanju objavljenom 2013. godine Marina Milković iznosi podatak da je između 2006. i 2013. godine čak 73,6% ispitanih LGBTIQ osoba u Hrvatskoj doživjelo neki oblik nasilja zbog svoje seksualne orijentacije (Milković 2013: 8), a prema istraživanju agencije Henda iz 2011. godine samo 38,3% građana i građanki podupire Povorku ponosa, dok je njih 53,5% protiv njezina održavanja u Hrvatskoj.⁷ S druge strane, sve češći i glasniji "izlasci iz ormara" LGBTIQ osoba i njihovi recentni zahtjevi za ravnopravnošću, prihvaćanjem i uvažavanjem, učinili su te identitete vidljivijima u sredini koja, odgajana u tradicionalnom, patrijarhalnom okruženju, reagira strahom, gađenjem, neprihvatanjem ili mržnjom.

Veliku ulogu u tome je na nacionalnoj razini igrala i Katolička Crkva, koja u Hrvatskoj ima dugu tradiciju pastoralnog (ali i političkog) djelovanja (Prlenda 2004; Bijelić 2008; Đurin 2012; Hodžić i Štulhofer 2017). No to nije *differentia specifica* Hrvatske. Kao i u mnogim drugim tranzicijskim zemljama, devedesetih godina Crkva u Hrvatskoj, potpomognuta ojačanim nacionalizmom, ima značajan kulturni i politički utjecaj u društvu predstavljajući se kao zagovornik trajnih vrijednosti u korumpiranom i dekadentnom svijetu. Kao što je

⁵ Kao što postulira Božić (2010: 2), "koncept europske kulture kao jedinstva u raznolikosti pojavio se je na temelju stajališta da 'kulturne razlike' ili 'nacionalne razlike' mogu supostojati mirno, bez proturječja – sve te razlike mogu se upisati u nadnacionalno tijelo – a taj nadnacionalni entitet zauzvrat obogaćuje svaku pojedinu kulturu 'europskom dodanom vrijednošću'".

⁶ Brojne studije o netrpeljivosti i nasilju nad LGBTIQ osobama nastale su zadnjih godina: Pikić i Jugović (2006); Global Rights (2009); Bijelić (2008); Juras (2010); Juras (2011); Bijelić i Hodžić (2012); Poredoš Lavor i Šuperina (2013); Milković (2013); Vučković Juroš (2015); Huić i dr. (2015); Hodžić i Štulhofer (2017).

⁷ "Gay parade podupire 38.3% građana". (19. 6. 2011). HRT. <http://vijesti.hrt.hr/120412/gay-parade-podupire-383-posto-graana> (pristup 18. 2. 2018.).

primijetila, između ostalih, Dagmar Herzog, “crkveni vođe proglašavali su se autoritetima za raznorodna područja društvenog života, čak i kada se njihova stajališta nisu nužno podudarala sa stajalištima vjernika”, a “osnaženo i politizirano katoličanstvo (napose u Poljskoj i Mađarskoj) i razbuđeno pravoslavlje (napose u Rumunjskoj i Ukrajini) postali su utjecajni politički čimbenici, posebice važni za kanaliziranje otpora prema onome što se doživljavalo kao uvredljivi i samodopadni zahtjev Zapada za pravnom i kulturnom zaštitom seksualne slobode i seksualnih manjina” (Herzog 2015: 185). Osim na nacionalnoj razini, Katolička Crkva se od devedesetih godina dvadesetog stoljeća mobilizira i na globalnoj razini (Bijelić i Hodžić 2014; Kuhar i Patternotte 2017), pa je njezinu ulogu važno imati na umu kada razmišljamo i govorimo o aktualnoj poziciji LGBTIQ osoba i njihovih prava u RH.

U nastavku ovog rada propitivat ćemo koriste li i kako LGBTIQ građani materijalne prostore u gradu Zagrebu za druženje, međusobno osnaživanje i političko organiziranje, opisać ćemo borbe *queer* zajednice u domeni regulatornih prostora odnosno javnih politika na nacionalnoj razini te predstaviti neke od primjera kulturne pedagogije⁸ i transgresije heteronormativnosti u javnom prostoru grada Zagreba kao performativne momente prostora.

No prije toga, protumačit ćemo još terminologiju povezanu s LGBTIQ osobama koja se javlja u ovom radu kao i poziciju autorice prema spomenutoj terminologiji. Terminologija koja se tiče seksualnih identiteta neprestano se razvija, a svoje korijene ima u zapadnjačkim medicinsko-znanstvenim teorijama devetnaestog stoljeća. Tada se počeo koristiti termin homoseksualna osoba za osobe koje su osjećale emocionalnu i/li seksualnu privlačnost ili naklonost prema osobama istog spola. Postojala su razna tumačenja homoseksualnosti – da je homoseksualnost naslijeđeni ili naučeni identitet, ili pak da je riječ o obliku seksualne ili rodne devijantnosti – a do sredine dvadesetog stoljeća u većini angloameričkih i europskih zemalja dominirala je ideja da je homoseksualnost abnormalni, devijantni i opasni tip osobnosti. Nakon Drugog svjetskog rata i pedesetih godina kada je diskriminacija homoseksualaca zbog njihove sve veće vidljivosti dosegla visoki stupanj i kada se razmišljalo o kriminalizaciji homoseksualnosti, u šezdesetim i sedamdesetim godinama događa se značajan zaokret. Brojni društveni pokreti tada se bore za veća prava i slobode rodnih i seksualnih manjina, a to je, među ostalim, rezultiralo i oblikovanjem novih društvenih i političkih identiteta i razvojem terminologije koja se na te identitete odnosi. Tako, uz feminističke, nastaju i gej pokreti, i dok se prvi bore za ženska prava, potonji su orijentirani k povećanju prava i sloboda homoseksualnih osoba. Tada se naglašava i nekorektnost pojma “homoseksualna osoba” koji ostaje obilježen svojom diskriminacijskom prošalošću i nosi negativne konotacije pa se sve češće zamjenjuje pojmom “gej”. Ovisno o kontekstu, pojam “gej” opisuje muškarce jednako kao što pojam “lezbijka” opisuje žene – dakle kao osobe koje nastoje uspostaviti partnerski odnos s osobama istog spola koje ih emotivno i/li seksualno privlače. Od osamdesetih godina razvija se konstruktivistička perspektiva

⁸ Termini “kulturna pedagogija” i “politička pedagogija” preuzeti su od Berlant i Freeman (1992), koje ih u članku “Queer Nationality” koriste kada govore o javnim aktivističkim intervencijama kojima je cilj kulturni odnosno politički (pre)odgoj homofobnog dijela građanstva.

i taj je pristup doveo do novog vala velikih promjena u društvenom i političkom statusu gejeva i lezbijki u zapadnjačkim društvima, kao i do razvoja *queer* teorije i sve učestalijeg uvođenja termina *queer* u društvenu teoriju. Za razliku od dotad dominantnog stava o homoseksualcima kao osobama koje povezuje zajedničko iskustvo, interesi i način života, *queer* teorija naglašava raznolikost iskustava i načina na koje se može biti gej, što ovisi o rasi, klasi, nacionalnosti, dobi, rodu osobe i sl. Pojam “*queer*” se otad, dakle, sve više koristi kako bi naglasio različitost nenormativnih seksualnih i rodničkih iskustava i identiteta. U tom se smislu i akronimi LGBT (lezbijke, gejevi, biseksualne i trans osobe), LGBTQ (lezbijke, gejevi, biseksualne, transseksualne i *queer* osobe), LGBTTIQ (lezbijke, gejevi, biseksualne, transseksualne ili transrodne te interseksualne i *queer* osobe) i druge inačice koje se mogu pojaviti u kontekstu govora o nenormativnim seksualnostima koriste kako bi bili što inkluzivniji u odnosu na raznolikost življenih seksualnih i rodničkih identiteta, ali i kako bi povećali mogućnosti za društvene pokrete i raznolikiju kulturu (usp. Richardson i Seidman 2002).

Važno je napomenuti da su ovdje opisani pojmovi i identiteti nastali u zapadnoj znanosti i konstruirani su njenim diskursima, neki u svrhu upravljanja populacijom, a neki kako bi se upravo tome oduprli, kako je to u brojnim radovima postulirao Michel Foucault. Pa iako su homoseksualna želja i osjećaji univerzalna pojava, autorica podržava Foucaultovu tezu da homoseksualnost i nenormativne seksualnosti kao distinktivni identiteti ne postoje nužno u svim društvima (v. npr. Foucault 1994).

MATERIJALNI PROSTORI

Kao što su, prema Valentine (2002: 146), geografi uočili još osamdesetih godina prošlog stoljeća, životni stil LGBTIQ populacije oblikuje distinktivan društveni, politički i kulturni krajolik velikih gradova. Ta populacija obično napušta manja mjesta, u kojima je teško ili nemoguće prikriti svoje seksualne preferencije, i odlazi u velike gradove koji omogućavaju više diskrecije i anonimnosti. U većim gradovima lakše je stvoriti svoju mrežu LGBTIQ prijatelja i lakše je dobiti podršku. Uz Rijeku, u Hrvatskoj je Zagreb mjesto gdje je kulturna i društvena LGBTIQ scena najviše razvijena, pa prema glavnom gradu inklinira većina *queer* populacije iz ostatka zemlje. Iako bi i u Rijeci stanje moglo biti bolje, posebno kada su u pitanju prostori za klupski *queer* život ili kafići, riječka *queer* zajednica, prema riječima Monike Melnjak iz udruge Lori, ima dobru komunikaciju s gradskim vlastima i ne osjeća se marginaliziranom kada su u pitanju pregovori oko dodjele gradskih prostora.⁹ No zato se *queer* zajednica u Zagrebu ne može pohvaliti posebnom senzibiliziranosti gradskih vlasti prema njihovim potrebama i općim otegotnim okolnostima u kojima djeluju.

U svibnju 2016. godine članovi LGBTIQ zajednice na tribini “Gdje su naši prostori” upozorili su na brojne probleme vezane uz prostor, a s kojima se susreću kao udruge

⁹ Navodi koji slijede u ovoj cjelini članka transkripti su dijela razgovora koji se vodio u okviru tribine “Roza hipnoza: gdje su naši prostori?” (<https://www.youtube.com/watch?v=8OpbjzWMk2g>, pristup 22. 2. 2018.).

i organizacije, te na nužnost zajedničkog prostora za funkcioniranje zajednice. Gabrijela Ivanov iz K-zone i portala Vox Feminae napomenula je “da su ključne stvari oko organizacije zajednice, oko registriranja potreba koje trebaju najširem spektru LGBTQ osoba” fizički prostori koji će biti “dostupni, koji su besplatni”. No, doći do gradskog prostora u kojem će zajednica moći neometano funkcionirati i biti dostupna svima zainteresiranima u gradu Zagrebu nije jednostavno jer, prema riječima Gabrijele Ivanov, “ako nemate pristup Bandiću i ne sjedite tamo i ne možemo mu nešto reći da on kaže ‘OK’, nema šanse da dobijete išta”.

Drugim riječima, sudbina *queer*, feminističkih, kao i mnogih drugih udruga u gradu Zagrebu velikim dijelom ovisi o brojnim subjektivnim okolnostima i raspoložjenju gradonačelnika Milana Bandića. Donedavno nisu postojali ni transparentni natječaji za dodjelu gradskih prostora, što također komentira Gabrijela Ivanov:

Što se tiče Grada Zagreba, prošle godine (2015) je prvi put raspisao natječaj za prostor. Mislim, do prije godinu dana nije postojalo transparentnog natječaja za prostore, a kad se našao taj jedan, bilo je tonu nepravilnosti. OK, donesen je zakon po kojem trebaju svake godine to raditi.

Otkad se pak raspisuju javni natječaji za dodjelu prostora, brojne nepravilnosti otežavaju LGBTIQ udrugama da se ravnopravno natječu, kao što komentira Nikola Zdunić iz udruge Zagreb Pride:

Ako se dobro sjećam, jedan od kriterija je bio kada je osnovana udruga, to je za nekakve LGBT udruge izrazito nefer zbog toga što u ranim devedesetima se, ono, vrlo teško moglo osnivati LGBT udruge.

Kao što komentira Dean Vuletić, “predsjednik i njegova stranka Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), koji su zajedno vladali Hrvatskom kroz cijele devedesete, jedva da su posvećivali ikakvu pozornost pitanju homoseksualaca i lezbijki” (Vuletić 2004: 138), pa su bili zanemarivani i po pitanju dodjeljivanja prostora. Drugim riječima, organizacije poput primjerice sportskih udruga koje su se mogle nesmetano osnivati u devedesetim godinama, za razliku od udruga koje se bave tada osjetljivim LGBT temama, na natječajima za gradski prostor će zbog svojeg dužeg postojanja dobiti veći broj bodova, što “odmah neke organizacije stavlja u povoljniji položaj”, zaključuje Zdunić.

Iz istog razloga bodovanje prema broju posjetitelja događaja koje organiziraju *queer* udruge također takvim udrugama otežava utakmicu za dodjeljivanje prostora, jer takve događaje ne posjećuje velik broj građana. O tome svjedoči Gabrijela Ivanov:

Za prvi natječaj trebalo je priložiti potpisne liste, fotografije sa *evenata* koje ste organizirali, znači domaće, međunarodne, gdje su međunarodni gosti bili, znači, cijelu dokumentaciju. [...] I također se boduje to da li si već prije dobio prostor od grada ili države i ako jesi, ako si ga renovirao, onda znači da si super, da ćeš i ovaj put i da ćeš dobiti dodatne bodove... to su neki novi modeli koji... ja se nadam da će se to mijenjati, ali je strašno nepovoljno i jako sporo.

Drugim riječima, nesenzitivnost izrade kriterija bodovanja na posebne okolnosti rada i organiziranja LGBTIQ udruga dovodi te udruge u inferioran položaj u samom startu natjecanja za javne prostore.

Dodjeljivanje prostora udrugama često “uvelike ovisi o tome tko je na vlasti i o aktualnoj političkoj situaciji”. Iva Tomečić s portala CroL.hr komentira kako se to odražava na LGBTIQ zajednicu koja se i zbog toga često nalazi u vrlo nepovoljnoj situaciji: “recimo, nekoliko godina si siguran u tom svom prostoru i možeš normalno radit svoj posao, a s promjenom vlasti taj prostor gubiš”. To dovodi do situacije u kojoj “ne možeš dugoročno planirati”, zaključuje Gabrijela Ivanov.

Čak i kada neka *queer* udruga spletom sretnih okolnosti dobije prostor na korištenje na duže vrijeme, obično se ne radi o trajnom rješenju, o čemu svjedoči Zoran Dominiković iz udruge Iskorak. Za Iskorak je sretni trenutak bio

to što se ILGA¹⁰ održala u Zagrebu i to je bilo interesantno Uredu gradonačelnika i na taj način su primili Iskorak i Kontru i razgovaralo se u biti o samoj konferenciji, što Zagreb može učiniti za konferenciju, ali i općenito o problemima u zajednici i tako se pojavila ideja samog LGBT centra i Grad je dosta izašao u susret, pronašao prostor u centru grada, blizu policije, gotovo po svim zahtjevima koji su bili tada. Međutim, taj je prostor sad prešao u državno vlasništvo, kao što je slučaj sa mnogo gradskih, i sada smo tu u nekoj međuzoni hoće li se taj ugovor produžiti, neće se produžiti, dosta je kompleksno i zapravo istražujemo različite opcije tako da, sada smo sa Zagreb Prideom isto se javili na natječaj za drugi prostor pa ćemo vidjeti kako će se to razvijati. Ali treba sreće u gradu Zagrebu, za razliku od grada Rijeke.

Brojne *queer* udruge moraju često mijenjati svoju adresu, povremeno raditi “od doma” ili se snalaziti na neki treći način, a prostor koji im bude dodijeljen putem natječaja u pravilu zahtijeva velika financijska ulaganja da bi se uopće doveo u upotrebno i funkcionalno stanje. Na to upozorava Nikola Zdunić iz udruge Zagreb Pride koja je prvo djelovala u Mediki, “koja je jedno vrijeme bila jako super prostor, koja je, kad su dolje partiji, idealna za nekakvo druženje”. No s vremenom je taj prostor postao neadekvatan, a traženje novog prostora često znači obilaženje brojnih “šupa” jer su prostori na dobrim lokacijama uglavnom stari, zapušteni, “u užasno lošem stanju” i zahtijevaju financijska ulaganja za koja ovakav tip udruga često nema sredstava. Portal CroL je jedno vrijeme radio bez vlastitog prostora, “od doma”. Isti je slučaj i s portalom Vox Feminae, čija je redakcija, prema riječima Gabrijele Ivanov, radila kod kuće “prije četiri, pet godina, a onda nekako smo se s prvom institucionalnom potporom Nacionalne zaklade za razvoj civilnog društva preselili u jedan manji prostor, to je bilo 2011./2012.”, no otad je redakcija portala još tri puta mijenjala adresu.

Ovakvom gradskom politikom i uz natječaje koji su posebno nepovoljni za *queer* udruge i zajednicu, dok istovremeno gradske i državne institucije smanjuju financijska sredstva

¹⁰ ILGA je akronim za International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association, odnosno za Međunarodnu lezbijsku, gej, biseksualnu, trans i interseksualnu organizaciju.

potrebna za funkcioniranje *queer* zajednice,¹¹ toliko se otežava njihov rad da zaista možemo reći da dobrobit i razvoj *queer* zajednice, kao ni podizanje razine njihovih prava i sloboda nisu od trenutnog interesa ili prioriteta glavnog grada. U takvoj situaciji ne može se ni očekivati neki veći ili trajniji utjecaj *queer* zajednice na društvo jer ona ostaje getoizirana. Pogotovo zato što u slučajevima kada se *queer* udruge susreću s nemogućim uvjetima rada i funkcioniranja, one svoju frontu sele u novi tip lokaliteta (Pleše 2011: 394), odnosno u virtualni prostor internetskih foruma i društvenih mreža. U tom smislu možemo reći da kiberprostori, osim što potvrđuju ili učvršćuju fizički-prostorno, teritorijalno utemeljenu pripadnost, kako su primijetile Čapo i Gulin Zrnić (2011: 55), također mogu ojačati ili čak stvoriti zajednice koje inicijalno nisu bile fizički-prostorno povezane. O kiberprostoru kao mjestu stvaranja zajednice govori kroz primjer portala CroL Iva Tomečić:

CroL je, konkretno, budući da postojimo već sedamnaest godina, naša priča je počela 1999., dakle u prošlom stoljeću kad su vremena isto bila crna, premda su danas možda malo crnja, ali dobro. I to je bio virtualni prostor. Znači, bio je forum, nije bilo portala kakav je danas... Međutim, taj prostor, virtualni prostor je s vremenom postao stvaran na način da je CroL bio prvi koji je organizirao isključivo ženske partije. To je bilo u tadašnjem Bad Boyu, ne znam jel se itko od vas sjeća, je li čuo za to mjesto. To je bio jedan od prvih gej klubova u Zagrebu, bio je tada na Ksaveru, znači totalno dislociran iz centra jer nije bilo kao danas. I otad se ta tradicija zadržala do dandanas. Jednom godišnje imamo CroL parti. Kažu nam da bi trebalo dvaput godišnje, triput godišnje, ali to ćemo još vidjet. Ali nije samo riječ o partiju, nego je riječ o tome da su se i posjetiteljice na forumu mnogo puta samoinicijativno organizirale i organizirale neka svoja interna druženja pa bi došlo njih dvadeset, njih trideset i tako dalje. A isto tako, tijekom godina se vidi nekakav pomak od nekakvih partija na koji su djevojke koje su prije vodile CroL morale doslovno dovlučiti djevojke i žene i govoriti im: "Ne morate se bojat, neće vas nitko istući!" Strah je bio golem. Strah je bio golem... od toga da vas netko ne vidi, da ne sretnete, ne daj Bože, nekog s posla. To su bila crna vremena, zbilja. Znači, imali ste prvo pet djevojaka, onda deset itd. Danas na parti dolazi tristo, tristo pedeset ljudi, nekad i više. Ja se nadam da će se ta brojka povećavat.

Iako virtualni prostori nisu dovoljni za razvoj društvenog i kulturnog života *queer* zajednice ili za njihovu društvenu borbu, iz spomenutog i sljedećih primjera vidljiv je njihov mobilizacijski potencijal.

Tako Zoran Dominiković zaključuje:

¹¹ Prema financijskim izvještajima udruge Zagreb Pride godine 2012. prihodi od donacija iz proračuna jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave iznosili su 44.500 kn, 2015. godine 27.075 kn, dok 2016. i 2017. godine oni iznose 21.000 kn. Situacija je još alarmantnija ako se pogledaju prihodi te udruge od donacija iz državnog proračuna. Oni su 2016. godine iznosili 126.000 kn, a godinu kasnije tek 10% tog iznosa, odnosno 12.000 kn (<http://www.zagreb-pride.net/new/wp-content/uploads/2017/06/Bilanca-i-izvještaj-o-prihodima-i-rashodima-neprofitnih-organizacija-2012.pdf>; http://www.zagreb-pride.net/new/wp-content/uploads/2017/04/Zagreb-Pride_Bilanca_i_Izvještaj_o_prihodima_i_rashodima-2015r.pdf; http://www.zagreb-pride.net/new/wp-content/uploads/2017/06/Zagreb-Pride_Bilanca_i_Izvještaj_o_prihodima_i_rashodima-2016.pdf; <http://www.zagreb-pride.net/new/wp-content/uploads/2018/03/financijski-izvjestaj-2017.pdf>, pristup 7. 11. 2018.).

Gay.hr postoji i nekako prije mog vremena, imam osjećaj, i danas kada se korisnici zovu "hr", tako da je na neki način postao značajan dio zajednice i u Hrvatskoj. Ja mislim da je dosta važno posebno za mlade i za osobe van Zagreba da imaju mjesto na koje mogu doći sa njihovom anonimnosti s kojom se osjećaju u tom trenutku sigurno. I mislim da je to važno da postoje takva mjesta na koja ljudi mogu istupiti. Gay.hr je jako aktivan i danas, ima preko 10 000 korisnika, tako da ga definiramo kao društvenu mrežu.

Kao što je primijetio Nikola Zdunić iz Zagreb Pridea, virtualni prostori posebno su važni za *queer* populaciju u manjim sredinama i za mlade koji su ovisni o roditeljima pa često zbog straha moraju živjeti dvostruke živote. Za njih virtualni prostor postaje "mostom" (Vukušić 2011: 400) koji ih povezuje s osobama istih afiniteta i problema diljem zemlje, kao u primjeru koji opisuje Marko Jurčić iz Zagreb Pridea:

Evo, recimo, čisto za primjer, jedan dečko, dječak u tom trenutku je zapravo htio samo s nekim se dopisivati. I to je došlo do toga da je bio jako izoliran u malom mjestu u Hrvatskoj i on je vidio Pride kao nešto što se događa, postoji na televiziji, izguglao, poslao mejl, i u biti je trebao samo preboliti tih godinu dana do upisa na fakultet.

Virtualni prostori i komunikacija koja se u njima odvija omogućuju osobama koje se nađu u nekoj izvanrednoj situaciji da dobiju pomoć kada im ona najviše treba – ako mlade LGBTIQ osobe roditelji potjeraju od kuće, ako su suočene s agresijom vršnjaka u školi ili u društvu i sl. Kao što navodi Nina Čolović iz AUT-a:

konkretno su se javile neke osobe koje su napisale da se nalaze u nekim sredinama iz kojih moraju otići zbog velike doze homofobije. Njima je trebala podrška da nađu posao i stan u Zagrebu, što se pokazalo vrlo značajno, da postoji neka izgrađena mreža na koju se možete osloniti, vidjet kako onda omogućit osobama da se kreću unutar svih tih barijera u kojima se nalaze.

Iako u Zagrebu službeno ne postoji sigurna LGBTIQ kuća u tipu prihvatilišta, gdje bi osobe koje su na račun svog rodnog ili seksualnog identiteta privremeno ostale bez smještaja mogle potražiti zaklon, zahvaljujući solidarnosti i brzom intervenciji koja se putem virtualnih mreža može organizirati, takvim se osobama uspije pomoći. Nina Čolović opisuje jednu takvu situaciju kada je pružena instantna pomoć studentici:

A imali smo i konkretan slučaj da nam se obratila jedna redovna studentica, trans osoba, koja je izgubila podršku obitelji. I jednostavno jedan dan imate negdje spavat i imate pristup nekakvim osnovnim resursima, a sutradan razmišljate hoćete li moći platiti stanarinu i priuštiti si neke samo bazične stvari. [...] Mi smo tada odlučili prikupiti novac jer je trebalo reagirati u momentu. I onda smo na jednoj tribini postavili teglicu KSFF, gdje smo zamolili studente i studentice da solidarno daju nešto što mogu dati. Naravno da to nije rješenje...

Marko Jurčić iz Zagreb Pridea, najeksplicitnije udruge kada su u pitanju *queer* identiteti, navodi sličan primjer:

Pa, što se tiče samog pitanja osoba koje su u kriznoj situaciji, iskreno, najčešće se takve stvari rješavaju tako da netko zna nekoga, pozoveš, pružiš kauč, topli obrok. I imali smo takvih situacija, zapravo.

No, takve su okolnosti potakle *queer* zajednicu da stvori prve, poluformalne sigurne prostore. Kako zaključuje Gabrijela Ivanov:

To je priča s Virginijom na Trešnjevci koja bi bila i kafić, ali i neki oblik hrane ima tamo, plus kao *community* soba koja služi za potrebe zajednice... onda na taj način, recimo, se mogu možda riješiti te dvije ključne potrebe koje su hrana i smještaj, ako to ide direktno iz zajednice jer ja ne računam pretjerano da će se ova država pobrinuti za to. Tako da, ovaj, to je nešto što treba doć možda iz same zajednice.

Nadalje, očita potreba LGBTIQ osoba za raznim oblicima pomoći i odsutnost pružanja iste od strane države ili grada, potakle su *queer* zajednicu da počne razmišljati o uključivanju u natječaje Europske unije, odnosno Europskog socijalnog fonda s projektima koji bi se odnosili na poboljšanje kvalitete života i zbrinjavanja LGBTIQ osoba nižeg socijalnog statusa, *queer* beskućnika ili osoba koje su privremeno zbog svojeg seksualnog identiteta ostale bez financijskih izvora za podmirivanje osnovnih životnih troškova poput hrane i smještaja. Tu ideju posebno podržava Gabrijela Ivanov, koja misli “da bi se akteri koji su tu najduže na sceni u smislu udruuga, inicijativa trebali skupiti, vidjeti koje su tu mogućnosti. Ja sam prilično sigurna da se za ovako nešto iz Europskog socijalnog fonda mogu dobiti sredstva”.

Dakle, *queer* udruge se u svojim nastojanjima za dobivanjem materijalnog prostora u gradu Zagrebu susreću s netransparentnim natječajima, neadekvatnim zahtjevima i kriterijima bodovanja ili pak rezultati natječaja ovise o tome koja je stranka na vlasti ili kakav je odnos gradonačelnika prema određenoj udruzi. Takve okolnosti znatno otežavaju rad udruuga, a ponekad ga i u potpunosti onemogućuju. Nadalje, trenutni način bodovanja za dodjelu gradskih prostora omogućuje manipuliranje u odlučivanju o dodjeli prostora kada se određeni tip udruuga želi izbaciti iz utakmice. Stoga se veliki dio aktivnosti LGBTIQ udruuga seli u virtualni prostor i ostaje nevidljiv široj zajednici, što dodatno otežava nastojanja *queer* zajednice da se izbori za jednaka prava u društvu.

PERFORMATIVNI PROSTORI

Da bismo za neki prostor, u ovom slučaju grad, mogli reći da prihvaća kulturne različitosti, te bi se različitosti trebale moći bez straha i neometano pokazivati i vidjeti u javnom prostoru grada. No, s LGBTIQ građanima u Zagrebu to nije slučaj. U našoj, zapadnoj, kulturi javni prostori su naturalizirano heteroseksualni, a moć heteroseksualnosti vidi se u njejoj sposobnosti da stalno ispočetka definira ljude i prostor na određeni način (Valentine 2002: 155). Kao što smo već spomenuli, repetitivne radnje koje čine svakodnevni heteroseksualni prostor grada normiraju ponašanje, oblikuju kriterije o tome koje je ponašanje u javnim prostorima prihvatljivo i primjereno, pa s vremenom određena ponašanja u javnom prostoru postanu naturalizirana, “normalna” i ritualizirana, a neka druga neprihvatljiva i upravo se u tome manifestira nasilje arhitekture. Kao što kaže Tschumi, “ritual podrazumijeva gotovo zamrznut odnos prostora i tijela” (Tschumi 2004: 102) i teško se mijenja zbog

toga što su heteroseksualna ponašanja u javnom prostoru dio “regulatornih režima koji postoje kako bi disciplinirali i ograničavali ponašanja koja su dopustiva” (Valentine 2002: 155). Upravo zbog toga je vidljivost LGBTIQ osoba u javnom prostoru grada istovremeno nužna i nemoguća. No, regulativni su režimi, iako čvrsti i moćni, ušli u krizno razdoblje,¹² pa vjerovanje u mogućnost promjene nije iluzorno. Ona je moguća, što je vidljivo i kroz interpretaciju prostora kao performativnog. Performativno viđenje denaturalizira prostor koji je pretpostavljeno heteroseksualan i destabilizira postojeće odnose moći u njemu. Ako se ritualima ustanovljuje red i onemogućuje promjena poretka, onda “pripisujući zadanom, pretpostavljeno ‘autonomnom’ prostoru proturječan program, taj prostor dobiva nove razine značenja” (Tschumi 2004: 102). Budući da javni prostori nisu unaprijed zadani kao heteroseksualni, već se tako definiraju zbog ponavljanja određenog tipa radnji u prostoru, uvijek postoji mogućnost promjene u njihovu značenju, a time i u društvenoj stvarnosti. “Drugim riječima, heteroseksualnost svakodnevnih prostora je uvijek djelomična, u procesu nastajanja i nestabilna” (Valentine 2002: 155), a kulturna transgresija provocira se, između ostalog, aktivističkim akcijama u različitim prostorima javne komunikacije. Te akcije možemo okarakterizirati kao “izvorne događaje”, kako Tschumi naziva nered koji nastaje u javnom prostoru kada neke nove akcije stvore napetosti između tijela i prostora, kada se zamrznuti odnos između prostora i tijela počne mijenjati ili izmakne kontroli.

Na ulogu aktivista upozorile su Lauren Berlant i Elizabeth Freeman (1992), koje u članku “Queer Nationality” opisuju kako je *queer* pokret u Americi kroz upotrebu javnih prostora radio na inkorporiranju *queer* identiteta u američki normativni nacionalni identitet. Američki gej pokret Queer Nation koristio je krizu nacionalnog identiteta devedesetih godina, kao i društveno-ekonomsku krizu u Americi koja joj je prethodila kako bi se izborio za bolju poziciju LGBTIQ osoba u američkom društvu i izgradio što jači i učinkovitiji otpor heteronormativnosti. Queer Nation se u toj borbi služio javnim prostorom tako što ga je koristio za poigravanje s normativnim američkim stilom života koji je oponašao i želio mu sličiti što više, ali ga i učiniti inkluzivnim tako da obuhvaća i *queer* građanstvo. U tu je svrhu Queer Nation intervenirao u javni prostor brojnim akcijama poput masovnog ljubljenja homoseksualnih osoba u strejt kafćima i sličnim intervencijama čiji je zadatak bio oponašanje formi heteroseksualnog društvenog života egzibicionističkim akcijama, reklamnim kampanjama itd.

¹² Zahvaljujući raznim oblicima organizacije građanstva, novim oblicima prosvjeda i građanskom neposlugu, kao i većem općem znanju o biopolitičkim režimima upravljanja, regulativni režimi odnosno biopolitika se danas susreće s novim oblicima otpora upravljanju životima i provođenju politika kojima je život objekt političkih strategija i koje ga oblikuju i transformiraju u svrhu postizanja određenog cilja, postuliraju McCormack i Salmenniemi (2016: 3–4).

TRANSGRESIVNE QUEER AKCIJE U HRVATSKOJ

U Hrvatskoj se LGBTIQ aktivizam intenzivnije razvija tek početkom novog milenija i s dolaskom socijaldemokrata na vlast. Kao što je u intervjuu s Ivanom Pavličem napomenuo jedan od organizatora prve Povorka ponosa, Damir Hršak, u prvih deset godina hrvatske samostalnosti HDZ-ova vlada je gej osobama “jasno davala do znanja da smo izopćeni i da ne možemo biti punopravni članovi ovoga društva”.¹³ No unatoč nenaklonosti vlasti, još krajem milenija javljaju se prve borbe za *queer* zajednicu u okviru opće borbe za zaštitu ljudskih prava. ATTACK! (Autonomna tvornica kulture) koji nastaje 1997. godine je ubrzo “prepoznat i nizom akcija i događanja izvedenih u javnim prostorima” kao transgresivni projekt (Marjanić 2014: 205), a jedna od prvih akcija ATTACK!-a je protest “Svi smo mi anarho-lezbače” koji je organiziran zbog otkazivanja najma prostora udrugama jer je među udrugama bila i lezbijska grupa Kontra. Iako djeluje od 1998. godine kao neformalna lezbijska grupa, Kontra je tek 2002. godine registrirana kao udruga (Marušić 2014). Od 1999. postoji lezbijski forum CroL, kasnije razvijen u portal. Godine 2000. u Rijeci je osnovana LORI – udruga za informiranje i senzibiliziranje javnosti za prihvaćanje pripadnica/ka seksualnih i rodni manjina. Tada je osnovan i Iskorak kao organizacija civilnog društva za zaštitu ljudskih prava LGBT osoba. Godine 2002. LGBTIQ aktivisti organizirali su i prvi *Gay Pride*, odnosno Povorku ponosa u Zagrebu. Nakon toga, udruge, inicijative, festivali i internetski portali za LGBTIQ zajednicu rastu i brojem i raznolikošću¹⁴ te postaju važan faktor u oživljavanju stalne LGBTIQ kulturne scene u Zagrebu i Rijeci, nešto kasnije i u Splitu, kao i u kreiranju javnih politika na nacionalnoj razini. Brojnim intervencijama u javnom prostoru koje izazivaju čuđenje, zgražanje, znatiželju, sablažnjavanje hetero građanstva, odnosno njihov izlazak iz zone komfora, poznatog i prihvatljivog, umjetnici i *queer* aktivisti nagrizaju heteronormativnu matricu. Jednom kada im je omogućeno djelovanje, udruge, kao i javni događaji i manifestacije koje te udruge organiziraju, doprinijeli su većoj vidljivosti LGBTIQ osoba u javnosti i senzibilizaciji građanki i građana za LGBTIQ teme.

Najupečatljivija manifestacija tog tipa je Povorka ponosa, koja je specifičan i važan oblik političkog preodgoja građanstva. Kako postulira Škokić, “samo na ulicama marginalne grupe čine sebe javnima i time politički dovoljno vidljivima da se ubrajaju u legitimne članove državnog uređenja” (Škokić 2006: 287). Budući da značajan postotak građanstva u Hrvatskoj ne poznaje ni jednu LGBTIQ osobu,¹⁵ fizičkim istupanjem i prolaskom LGBTIQ

¹³ <https://www.voxfeminae.net/cunterview/politika-drustvo/item/10014-aktivisti-ice-o-prvom-zagreb-prajdu-nakon-rusenja-hdz-ove-vlasti-pojavila-se-kriticna-masa-na-lgbt-sceni> (pristup 22. 2. 2018.). Isto mišljenje izrazili su u dokumentarnom filmu *Prajd za sve nas* aktivisti Trpimir Matasović i Branka Juran (film je dostupan na: <https://www.youtube.com/watch?v=FaFdVuFwevo&t=6s>).

¹⁴ Ženska soba 2003., Domino/Queer Zagreb festival 2003., konferencija Transgresija roda 2005. godine u organizaciji Ženske sobe, FemFest 2007., osnivaju se K-zona, Vox Feminae itd.

¹⁵ Prema istraživanju koje su izradili u nekoliko zagrebačkih srednjih škola Bijelić i Hodžić, čak 40,4% ispitanih učenica i učenika izjavilo je da ne poznaje osobno geja ili lezbijku (Bijelić i Hodžić 2012: 39). Da je fenomen homoseksualnosti nevidljiv u svakodnevnom životu može se pročitati i u Izvješću o društvenom razvoju u Hrvatskoj iz 2006. godine (Bayley i Gorančić-Lazetić 2006: 116).

osoba kroz centar grada konačno se materijalizira ono što za većinu hrvatskih građanki i građana postoji tek na apstraktnoj razini. Godine 2002. Damir Hršak, jedan od organizatora prve Povorka ponosa, s govornice postavljene u paviljonu na Zrinjevcu, to izražava sljedećim riječima: “Od danas više nema povratka u tišinu, od danas prestajemo biti nevidljivi.”¹⁶ Otad, jednom godišnje, ulicama u užem centru grada prolaze naši LGBTIQ sugrađani i njihovi podržavatelji koji pozivaju na preispitivanje stavova prema LGBTIQ populaciji i stereotipova o njima te ukazuju na to da homoseksualne osobe nisu negdje drugdje, već su dio zajednice koja ih često ne percipira i/li ne uvažava. Za samu LGBTIQ zajednicu Povorka je jednako važan čin jer se istupanjem u javnom prostoru, javnim iskazivanjem svog rodnog i/li seksualnog identiteta, LGBTIQ osobe oslobađaju velikog tereta tajnog ili dvostrukog identiteta koji “podrazumijeva stalno laganje, strah, izolaciju i samoprezir”.¹⁷ Povorka ponosa destabilizira heteronormativni diskurs te predstavlja trenutak diskontinuiteta unutar diskursa kojim se raspršuju postojeće i stvaraju nove pozicije subjekta (usp. Foucault 1994; Laclau i Mouffe 1985). Iskorakom u javnost pokazuje se i brojnost LGBTIQ zajednice, a veći broj znači i veću političku snagu. To jednostavno prisvajanje centra glavnog grada performativni je i transgresivni čin (usp. Bertoša i Antulov 2012) koji intervenira u dominantnu, heteronormativnu matricu javnog prostora, ali i privatnih života heteroseksualnog građanstva, destabilizirajući opću heteronormativnost i otvarajući polako put “pokvirenoj kulturi”,¹⁸ odnosno oblicima društvene stvarnosti za kakve se kao pokret i zalaže. Povorkom *queer* zajednica privremeno prisvaja javne prostore i koristi ih za “revidiranje opće povijesti” i “jačanje zajedničkog identiteta” LGBTIQ osoba (isto).

Dok su prve Povorka ponosa bile performativni činovi u najdubljem smislu te riječi kao događaji koji proizvode novu stvarnost (Butler 1990; Osborne i Segal 1994), tj. novi predak diskursa (Foucault 1994), ritualiziranim se ponavljanjem njihova snaga kao događaja smanjuje. Berlant i Freeman nazivaju Povorka ponosa “vidljivim javnim ritualom” (1992: 165). Na snimkama u dokumentarnom filmu *Prajd za sve nas*¹⁹ koji je povodom petnaeste godišnjice organiziranja Povorka ponosa izradila udruga Zagreb Pride može se uočiti taj prijelaz od izvornog događaja k ritualu. Naime, kako u prvim godinama taj performativni čin ne bi izmaknuo kontroli, trasu Povorka obilježavao je koridor specijalne policije i zaštitari iz Sokol osiguranja, što je stvaralo “neki osjećaj da si ti stvarno kao neka zaštićena životinja u kavezu. Kavez bi bio svi ti policajci koji su bili u nekoliko redova”.²⁰ Kako navodi Branka Juran, Povorku su pratile “uvrede koje se izvikuju, nacistički pozdravi, pljuvanje, ogromna

¹⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=FaFdVuFwevo&t=6s> (pristup 22. 10. 2018.).

¹⁷ Citat iz letka *Zagreb Pride: Zašto je super biti out* iz 2010. (<http://www.zagreb-pride.net/hr/hrvat-ska-to-moze-progatati-zasto-je-super-biti-out-zagreb-pride-zagreb-2010/>, pristup 18. 2. 2018.).

¹⁸ Sintagmu “pokvirena kultura” preuzimam iz rada Bertoše i Antulov iz 2012. u kojem autorice objašnjavaju da se pojmovi “pokvirivanje, pokviriti, pokviren/-a/-o upotrebljavaju u značenju ‘učiniti da nešto ili netko postane queer; pripisati nečemu ili nekome neka od obilježja koja se klasično vezuju uz taj pojam’”. Autorice se između dviju grafijskih mogućnosti – poqueeriti i pokviriti – opredjeljuju za potonju, koju i sama prihvaćam u ovom radu.

¹⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=FaFdVuFwevo&t=6s> (pristup 22. 10. 2018.).

²⁰ Jana Budisavljević u dokumentarnom filmu *Prajd za sve nas* (<https://www.youtube.com/watch?v=FaFdVuFwevo&t=6s>, pristup 22. 10. 2018.).

količina mržnje koja se skoro pa i mogla opipati. Pepeljare su se itekako mogle opipati”. Upravo ovakav opis iščitavamo kao simptom događaja koji ima potencijal stvaranja nove društvene stvarnosti. Kako navodi Tschumi: “Beskonačno ponavljani, ti rituali obuzdavaju sve aspekte izvornog čina koji su izmahnuli kontroli, izbor vremena i mjesta, odabir žrtve”, a “bilo kakvo organizirano ponavljanje događaja, jednom najavljeno, postaje program, deskriptivno bilježenje formalnog niza postupaka” (Tschumi 2004: 100–101). Drugim riječima, ponavljanjem i ritualizacijom događaj dolazi u opasnost da prestane biti događaj. Zato Povorka jednoga dana neće biti dovoljna da bi potakla promjenu. To naglašavaju i neki “umirovljeni” *queer* aktivisti koji novijim generacijama zamjeraju sve manje aktivističkih intervencija u javnom prostoru tijekom godine, i što im je “projektizam postao važniji od aktivizma”.²¹ Stalno nove i drugačije aktivističke intervencije u javnom prostoru nužne su kako bi se postigla željena promjena.

Povorka ponosa samo je jedna među brojnim akcijama koje koriste javni prostor za političku pedagogiju i destabilizaciju heteronormativnosti. Još 2002. godine, kada se u Zagrebu odvija prva Povorka ponosa, riječka udruga LORI lansirala je kampanju za promicanje prava homoseksualnih osoba pod nazivom “Ljubav je ljubav”. Queer Zagreb od svog osnivanja 2003. godine neprestano upozorava javnost na zanemarivanje prava LGBTIQ osoba. Godine 2004. je u sklopu festivala Queer Zagreb na Starčičevom trgu postavljena instalacija umjetnika Silvia Vujičića pod nazivom Queer Zebra, a te godine Hrvatsku je obišla i serija *jumbo* plakata LGBTIQ tematike (fotografije 1 i 2) kako bi se upozorilo javnost na široku prisutnost homofobije u Hrvatskoj. Serija plakata koja reklamira *Out-ware brand* Lezzbe, a koju su osmislile umjetnice Helena Janečić i Ana Opalić, izazvala je “veliku pozornost prolaznika jer je riječ o motivima s vrlo otvorenim definiranjem homoseksualnosti, odnosno eksplicitnim lezbijskim radovima”.²²

²¹ Na primjer, aktivist Gordan Duhaček u tekstovima dostupnima na: <https://www.voxfeminae.net/cun-terview/politika-drustvo/item/10098-kako-je-hrvatski-lgbt-pokret-poslije-2005-godine-usao-u-svoju-re-nesansu> (pristup 22. 2. 2018.), i <https://www.crol.hr/index.php/politika-aktivizam/7287-deset-lgbt-dogadaja-godine-u-hrvatskoj> (pristup 22. 2. 2018.). No, radi se o aktivističkom projektizmu, odnosno o premještanju fronte na nova polja borbe. Članice Pridea tijekom čitave godine održavaju edukacijske radionice u školama i na fakultetima te u neformalnim obrazovnim centrima poput Centra za mirovne studije i Centra za ženske studije. Edukacijom se obuhvaćaju i institucije uključene u obradu zločina iz mržnje i diskriminacije protiv LGBTIQ osoba i njihovi djelatnici (Ministarstvo unutarnjih poslova – Policijska akademija i policijske postaje, pravnici, Državno odvjetništvo, Ministarstvo pravosuđa itd.).

²² <https://www.jutarnji.hr/arhiva/ana-i-helena-na-gay-jumbo-plakatima/3371129/> (pristup 22. 2. 2018.).

Fotografija 1: plakat iz serije Lezbe, aktivistička intervencija umjetnica Helene Janečić i Ane Opalić

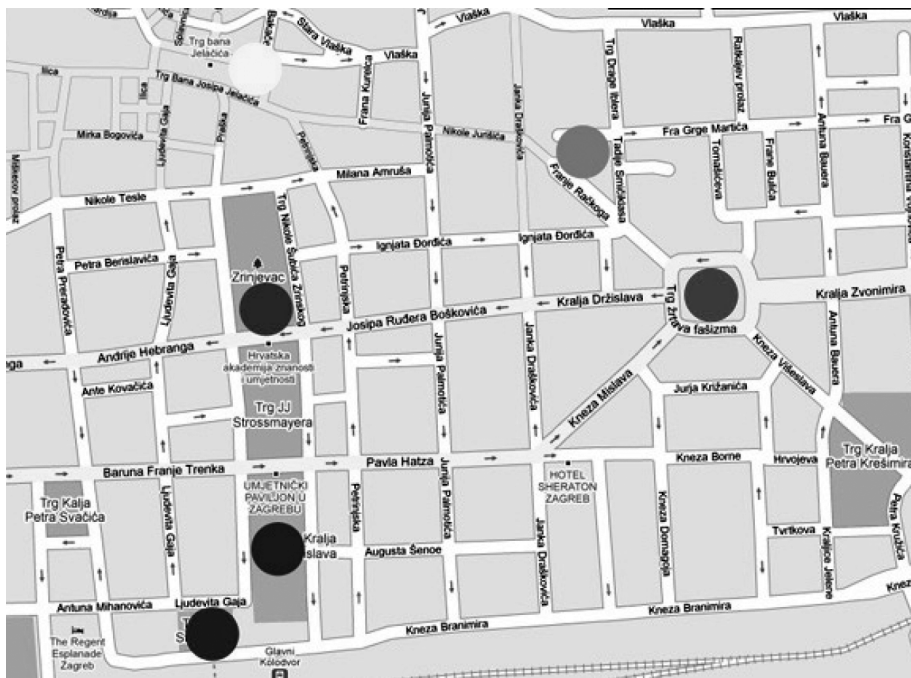
Fotografija 2: plakat iz serije Lezbe, aktivistička intervencija umjetnica Helene Janečić i Ane Opalić

Kao što postuliraju Berlant i Freeman, s komunikacijskim kanalima koji se odnose na kupovinu i konzumerizam, pa tako i na trgovačke centre, povezujemo ideju “obiteljskog okruženja”, okruženja koje “stvara nostalgичnu sliku centra grada kao čistog i sigurnog mjesta” (Berlant i Freeman 1992: 167). Istupajući kao *queer* u trgovačkim centrima i na *jumbo* plakatima, *queer* populacija remeti njihovu antiseptičku aseksualnu površinu,²³ “kontaminira” ih. Na isti se način mogu opisati akcije kolektiva kugA – kulturno-ulične gej Akcije. Naime, 2008. godine povodom Dana izlaska iz ormara kugA je ukasila dvadesetak bista u centru grada maramama duginih boja, a 2009. godine je šest gradskih fontana obojila bojama iz duginog spektra koje čine LGBT zastavu (fotografije 3 i 4).

Fotografija 3: ukrašena bista iz noćne akcije kugA-e 2008. godine

²³ Aseksualno u ovom primjeru ima jednako neutralnu poziciju kao i heteroseksualno. O paru koji se na nekoj reklamni drži za ruke ne razmišljamo nužno kao o hetero paru, odnosno uglavnom ga doživljavamo aseksualno sve dok se taj prikaz ne izazove istovjetnim prikazom homoseksualnog para.

Fotografija 4: na karti su označena mjesta iz KugA-ine akcije bojanja fontana duginim bojama 2009. godine

Poigravanje normativnim stilom života također kontaminira prostor i izaziva sablazan dijela hetero populacije, postuliraju Berlant i Freeman (1992). Na Zrinjercu su 2008. godine aktivisti organizirali ljubljenje istospolnih parova, a kao što u televizijskom prilogu komentira RTL-ova voditeljica Amela Čilić, “za reakciju nije trebalo dugo”.²⁴ Naime, građani koji su se u vrijeme odvijanja te akcije zatekli na Zrinjercu svoje su zgražanje izražavali uzvicima poput “ua peder!”, “fuji!”, “gamad!”, “kak ih nije sram?”. Takve “militantno-erotske intervencije”, u kojima i vlastite genitalije mogu postati oružje protiv opresije, proizvode zbuđenost, užitek, spektakl, žudnju i optužbu koji se isprepliću u proizvodnji skandala (Berlant i Freeman 1992: 163). Iako se u ovom slučaju radilo samo o ljubljenju, a ne i o upotrebi genitalija, skandaloznost događaja nije izostala. Riječima jednog prolaznika: “To je sodoma i gomora.” Akcijama poput masovnog ljubljenja homoseksualnih osoba na javnim prostorima i sličnim intervencijama zadatak je oponašanje formi strejt društvenog života. No time *queer* populacija šalje i heteroseksualnom građanstvu poruku da je heteroseksualnost javnih prostora ovisna, između ostalog, o volji i želji homoseksualnih osoba da ostanu nevidljive u istom tom prostoru. Ljubljenje u javnim prostorima stvara nelagodu kod hetero populacije jer se tim činom prelazi granica toleriranog ekscesa oko koje je društvo “suglasno”, zaključuju autorice. Osvajajući (poljupcima) javni prostor, *queer* populacija kroz sentimentalnost i užitek poručuje da su i *queer* tijela samo obična tijela, i da svatko ima pravo na ljubav.

²⁴ Video prilog dostupan je na: <https://www.youtube.com/watch?v=cfzS1h3Uwll> (pristup 22. 2. 2018.).

Aktivistički se radilo i na osnaživanju same LGBTIQ zajednice. Kao što kaže Pavlič, razdoblje između 2006. i 2011. godine aktivisti nazivaju vremenom “renesanse što za LGBT aktivizam, što i za samu zajednicu koja po prvi puta zaista postaje svjesna svoje snage, integriteta i važnosti za socijalni pluralizam”.²⁵ Iako je to i vrijeme najveće koncentracije nasilja nad LGBTIQ građanima, “to je i period u kojem se aktivizam gotovo isključivo posvećuje izgradnji i očuvanju zajednice koja kreće postojati, ali je svejedno veoma krhka”. Tom tipu aktivnosti može se pripisati i akcija/prosvjed “Ljubi bližnjeg svog” koji je održan 2013. godine pred Zagrebačkom katedralom, a u kojem se pozivalo sve LGBTIQ građane: “Ljubite jedni druge jer na to imate pravo. Ljubite se na trgovima, ljubite se na ulicama, ljubite se gdje god to želite jer na ljubav i poljupce vam nitko ne može oduzeti pravo”. Prosvjed je organiziran kao reakcija na homofobne izjave “crkvenih uglednika”²⁶ koji od 2013. godine šire mržnju prema *queer* populaciji.²⁷ Zbog toga se LGBTIQ aktivisti u posljednje vrijeme posebno obraćaju njima, često u svojim akcijama koristeći citate iz Biblije i stihove vjerskih pjesama. Jedna takva akcija pozivanja klera na ljubav zbila se 2015. godine kada je grupa aktivistica povodom Međunarodnog dana borbe protiv homofobije iscrtala preko zebre ispred zgrade Hrvatske biskupske konferencije zastavu duginih boja. Povodom akcije su izjavile: “Duga je iscrtana u kasnim noćnim satima s nedjelje na ponedjeljak s ciljem širenja poruka ljubavi, mira i tolerancije. Upravo zato je kao poruka odabrana duhovna pjesma Ima jedna duga cesta, kao i Ljubi bližnjeg svog.”²⁸

Pobrojane akcije, kakvih je zadnjih godina sve manje,²⁹ intervencijom u različitim komunikacijskim i/li javnim prostima, prelaženjem granica, zaokupljanjem prostora, oponašanjem normativnih privilegija i simuliranjem nacionalnog polako rastavljaju postojeći aparat normiranja i standardiziranja seksualnih praksi i provociraju kulturnu transgresiju. LGBTIQ aktivizam je upravo iz tog razloga ponekad grub prema svojim članovima koji se ne žele autati, “izaći iz ormara”, odnosno javno iskazati svoj seksualni identitet. Ormarske strategije asimilacije nekima su neprihvatljive s obzirom na to da je vidljivost bitna ukoliko se želi postići sigurna javna egzistencija *queer* osoba. No, budući da regulativni prostori dugo nisu davali podršku autanju, na taj su se čin odvažili rijetki. U nastavku opisujemo koje su se bitne promjene u polju regulative, i uz velike društvene borbe, dogodile i što one znače za LGBTIQ zajednicu u Zagrebu i u Hrvatskoj.

²⁵ <https://www.voxfeminae.net/cunterview/politika-drustvo/item/10098-kako-je-hrvatski-lgbt-pokret-poslije-2005-godine-usao-u-svoju-renesansu> (pristup 22. 2. 2018.).

²⁶ Gordan Duhaček u članku “Kako smo prosvjedovali pred Katedralom” (<https://www.crol.hr/index.php/politika-aktivizam/6368-kako-smo-prosvjedovali-pred-katedralom>, pristup 22. 2. 2018.). Video prilog akcije dostupan je na: https://www.youtube.com/watch?time_continue=1&v=-LLvf_y1R54 (pristup 22. 2. 2018.).

²⁷ Godine 2013. najavljen je referendum o uvođenju definicije braka kao zajednice muškarca i žene u Ustav RH, a događaji koji su prethodili referendumu, a u koje je bila uključena Crkva, ojačali su i raspirili mržnju prema LGBTIQ populaciji, o čemu će biti riječ u sljedećem poglavlju (v. i Opačić i Jurčić (2014); Hodžić i Štulhofer (2017); Đurin (2017)).

²⁸ <https://www.telegram.hr/zivot/razgovarali-smo-s-ljudima-koji-su-ispred-biskupske-konferencije-nacrtali-lgbt-zastavu-i-objavili-video-svoje-nocne-akcije/> (pristup 22. 2. 2018.).

²⁹ Što je, između ostalog, i rezultat uskraćivanja materijalnih prostora i financijskih sredstava LGBTIQ aktivistima i udrugama, kao i rezultat preusmjeravanja energije aktivista u projektno djelovanje, podizanje svijesti i edukaciju učenika, policijskih djelatnika i pravnika o zločinima iz mržnje prema LGBT osobama, ali isto tako i rezultat odlaska brojnih aktivista iz zemlje.

REGULATIVNI PROSTORI

Chris Shore i Susan Wright, urednici knjige *Anthropology of Policy*, upozorili su na to kako su javne politike, kao i njihovi organizacijski koncepti kao što su “obitelj” i “društvo”, postale najveća institucija upravljanja na Zapadu i na međunarodnoj razini. No, dok teoretičari poptonijim konceptima pristupaju svjesni njihova ideološkog i političkog potencijala, konceptu odnosno kulturnom fenomenu javnih politika još uvijek se često pristupa kao politički i ideološki neutralnom (Shore i Wright 1997: 5) iako on to nije. Javne politike klasificiraju, služe kako bi opravdale ili osudile sadašnji trenutak, mogu osnažiti neke društvene grupe ili utišati neke druge (isto: 6). Javne politike utječu na živote građana i aktivno oblikuju društvenu stvarnost i zato su često mjesta prijepora i društvenih borbi. Prisutnost *queer* populacije u regulativnom prostoru stoga je nužna ukoliko se želi postići bolja pozicioniranost LGBTIQ osoba u društvu, pogotovo u situacijama kada brojne klerikalne udruge žele borbu za jednaka prava prikazati kao zahtijevanje posebnih privilegija. Iako u Hrvatskoj *queer* udruge od svog osnutka prate rad državnih tijela po pitanju prava LGBTIQ građana, sustavni rad na sukreiranju javnih politika koje se tiču LGBTIQ građanstva potaknula je, između ostalog, eskalacija nasilja prema LGBTIQ osobama za vrijeme i nakon Povorke ponosa 2007. godine. Otad su se *queer* aktivisti izborili za izmjene u Kaznenom zakonu,³⁰ za donošenje Zakona o životnom partnerstvu te rade na poboljšanju administrativnih procedura kroz koje prolaze osobe u tranziciji.

IZMJENE U KAZNENOM ZAKONU

Između prve Povorke ponosa 2002. godine, kada se, prema riječima organizatorica, nasilje donekle i očekivalo, pa i pojavilo unatoč podršci tadašnje vlasti,³¹ i 2007. godine, tijekom povorki i nakon njih nije bilo većih i masovnijih eskalacija nasilja.³² Pitanje je koliko je razlog tomu veća senzibiliziranost građanstva za pitanja LGBTIQ osoba, koliko jako policijsko osiguranje kojim se sudionike Povorke štitilo od homofobnih pojedinaca i grupa, a koliko sama ideja vodilja organizatorica Povorke.³³ Doduše, već su neki događaji ranijih godina

³⁰ Aktualni Kazneni zakon dostupan je na <https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon> (pristup 7. 11. 2018.). Na istoj su poveznici dostupne i starije verzije zakona.

³¹ Da podsjetimo, od 2000. do 2003. većinsku vlast imala je koalicija SDP-HSLS-LS-HNS, od 2003. do 2011. u dva mandata vlada HDZ-a s HSLS-om, HSS-om i manjim koalicijskim partnerima, od 2011. do 2015. vladu vodi Kukuriku koalicija (sastavljena od četiriju političkih stranaka: SDP-a, HNS-a, IDS-a, HSU-a), a od 2015. većinsku vlast opet ima HDZ-ova koalicija.

³² *Gay bash* karta bilježi pet slučajeva nasilja nad LGBTIQ osobama od 2003. do kraja 2005. godine (https://www.google.com/maps/d/viewer?hl=en&t=h&msa=0&z=12&source=embed&ie=UTF8&mid=zf-3CcxSDBn90.kb_yohLyhndS, pristup 13. 2. 2018.).

³³ Analizirajući slogane Povorki, Bertoša i Antulov (2012) uočile su kako su u prvim godinama Povorki svojim sloganima i temama u većoj mjeri apelirale na heteroseksualnu većinu da razumije i prihvati LGBTIQ osobe, zbog čega su, prema mišljenjima nekih, bile suviše mlake i submisivne (Duhaček 2011; Dota 2011), te se u svojim transparentima vodile logikom uključivanja heteroseksualne većine, koju se pozivalo na djelova-

dali naslutiti kako bi se situacija glede Povorke mogla razvijati u godinama koje slijede. Naime, za vrijeme trajanja Povorke 2005. godine događa se prvi protuskup. Tada grupa ljudi na Zrinjevcu, mjestu odakle je Povorka kretala i gdje je završavala, ističe transparente kojima negoduje zbog visokih troškova “gay parade” (vidi fotografiju br. 5).

Fotografija 5: prvi protuskup Povorci ponosa

U ožujku 2006. godine zabilježen je napad na LGBTIQ osobe koje su sudjelovale na gej tulumu u klubu Santos u Zagrebu. Kako se navodi u opisu događaja: “Zbog nepravilnosti u policijskom postupku i karakteriziranja događaja kao ‘barske tučnjave’ u kojoj se krivnja napadnutih izjednačava s napadačima krivci, iako identificirani, nikada nisu osuđeni za napad.”³⁴ Iste te godine, za vrijeme gostovanja u TV emisiji *Nedjeljom u 2* premijer Ivo Sanader javno je izjavio da Vlada ne podržava održavanje Povorke ponosa.³⁵ Godinu dana kasnije,

nje i s kojom se zajedno željelo “potaknuti pozitivne promjene u hrvatskome društvu” (Bertoša i Antulov 2012: 779). U kasnijim godinama to se znatno promijenilo i prvotni “poziv na zajedništvo i solidarnost” usmjerio se prema “izrazitoj separaciji na dvije polarizirane skupine (mi i vi)” (isto: 787). Organizatorice Povorke smatrale su da provokacija heteroseksualne većine treba biti eksplicitnija, a manjina svoju submisivnost treba zamijeniti ponosom, jasnim zahtjevima i odlučnom mobilizacijom. Organizacijski odbor Povorke odlučio je 2007. godine da se privremenom okupacijom javnih površina na jedan dan poveća vidljivost LGBTIQ osoba. U tu je svrhu prvi put promijenjena ruta Povorke, koja se sada kreće širom gradskom jezgrom, a na glavnom zagrebačkom trgu vijore se zastave duginih boja. Povećavanjem vidljivosti željelo se intenzivnije destabilizirati hegemonijski heteronormativni diskurs.

³⁴ *Gay bash* karta (<https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1m5TgieP58L71BGz1o8A1LmWslPs&hl=en&ll=45.81538999999999%2C16.012966000000006&z=13>, pristup 10. 3. 2018.).

³⁵ Uoči održavanja Povorke ponosa, u TV emisiji *Nedjeljom u 2* gostovao je premijer Ivo Sanader. Aleksandar Stanković pitao ga je: “Regionalni gay pride, regionalni, dakle, ne samo hrvatski, u lipnju u Zagrebu. Što vi mislite o tome?” Sanader: “Ništa. Nismo ni dosad podržavali, nećemo ni sada. Mislim, smatramo da se Vlada ne treba miješati u to” (<https://www.youtube.com/watch?v=y8h75lIXsCc>, pristup 10. 3. 2018.).

2007. godine, održala se Povorka koja je ostala zabilježena kao najnasilnija. Na Povorku je bio organiziran napad molotovljevim koktelima koji je policija spriječila u posljednjem trenutku, a nakon Povorku pretučeno je preko tridesetoro njezinih sudionica i sudionika. Nasilje prema LGBTIQ osobama ne jenjava ni sljedećih godina. Organizatorice Povorku shvatile su da na zločine iz mržnje, kakvima su podvrgnute one same i ostali sudionici, moraju reagirati organizirano i sustavno. Organizacijski odbor odlučio se na osnivanje udruge Zagreb Pride koja će, između ostaloga, poticati žrtve nasilja da prijavljuju slučajeve nasilja policiji te im pružati pravnu zaštitu i zastupanje. Čitava ideja pravne podrške i sustavnog pritiska na državne institucije još je više dobila na snazi nakon napada na dvojicu mladića koji se dogodio 1. studenog 2010. godine ispred kluba Sirup,³⁶ što je potaklo tri najveće nevladine *queer* udruge (Lezbijsku organizaciju Rijeka – LORI, Queer Zagreb i Zagreb Pride) da pokrenu Stalnu službu pružanja direktne pomoći napadnutim i diskriminiranim LGBTIQ osobama u Republici Hrvatskoj.³⁷ Nakon spomenutog događaja, *queer* udruge uputile su apel ministru unutrašnjih poslova i potpredsjedniku vlade za osudu tog homofobnog napada, nakon čega je tadašnji ministar Tomislav Karamarko izjavio da Ministarstvo unutarnjih poslova (MUP) neće tolerirati zločine potaknute mržnjom i homofobijom.³⁸ Još iste godine *queer* aktivisti, sada organizirani u udruhu Zagreb Pride, postaju dio radne grupe za izradu nove *Nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova* koja pokriva i područje LGBTIQ prava, a daju i svoje komentare na nacrt *Strategije nacionalne sigurnosti RH*. Hrvatska je u to vrijeme vodila pregovore za ulazak u Europsku uniju, a velike probleme imala je s poglavljem 23 koje se odnosilo na pravosuđe i temeljna prava, pa je Zagreb Pride ubrzo prepoznat kao relevantan partner u izradi javnih politika vezanih uz teme diskriminacije, nasilničkog kriminala, ravnopravnosti spolova i prava LGBTIQ osoba. Najveća promjena u području regulative, a koja je donijela olakšanje brojnim LGBTIQ osobama koje su doživjele nasilje, jest izmjena Kaznenog zakona iz 2011. godine. Tom se izmjenom za pojedina kaznena djela uvode kvalifikatorni oblici po kojima se nasilje nad LGBTIQ osobama definira kao kazneno djelo počinjeno iz mržnje i kao takvo procesuiru se po službenoj dužnosti, a ne na prijedlog ili privatnom tužbom, kao što je to bio slučaj dotad. Tako Kazneni zakon koji je na snazi od 1. siječnja 2013. godine predviđa strože kazne za djela u kojima se kao motiv počinjenja može detektirati mržnja.³⁹ Uz novi Kazneni zakon, propisan je i *Protokol o postupanju u slučaju zločina iz mržnje*, a Zagreb Pride je kroz projektnu suradnju s Policijskom akademijom

³⁶ “Dvojica huligana u ranim jutarnjim satima napala su dva mladića pri izlasku iz noćnog kluba Sirup uz povike: ‘Pederčine, ubit ćemo vas!’ Zbog pretrpljenih ozljeda prevezeni su u KBC Rebro gdje je jednome ustanovljeno nekoliko lakših tjelesnih povreda i masnica, a drugome masnice, šavovi na lijevom obrazu, ruci i prsima. Policija, koja se nalazila nedaleko od napada, nije reagirala na povike upomoć sve dok jedan od napadnutih razrezan nije izašao pred njih” (*Gay bash* karta. https://www.google.com/maps/d/viewer?hl=en&t=h&msa=0&z=12&source=embed&ie=UTF8&mid=zf3CcxSDBn90.kb_yohLyhnDs, pristup 10. 3. 2018.).

³⁷ <http://www.babe.hr/hr/vijesti/762-stalna-sluzba-pruzanja-pravne-i-psiholoske-pomoci-zrtvama-homofobije-i-transfobi/> (pristup 10. 3. 2018.).

³⁸ <http://www.dubrovacko-neretvanska.policija.hr/76510/433.aspx> (pristup 10. 3. 2018.).

³⁹ To su kaznena djela počinjena zbog rasne pripadnosti, boje kože, vjeroispovijesti, nacionalnog ili etničkog podrijetla, invaliditeta, spola, spolnog opredjeljenja ili rodnog identiteta, prema čl. 87, t. 21 Kaznenog zakona (<https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon>).

osigurao edukaciju budućih policijskih kadrova, kao i postojećih, o tome kako postupati u slučajevima zločina iz mržnje nad LGBTIQ osobama (projekt pod nazivom “Zajedno protiv diskriminacije LGBTIQ osoba”). Sama promjena unutar Zakona kao i program obuke stručnog osoblja bili su potrebni zbog toga što je

primijećeno da policijski/e službenici/ice, kada im se prijavi nasilje motivirano mržnjom, umjesto kaznene prijave protiv počinitelja, podnose prekršajnu prijavu zbog remećenja javnog reda i mira, i to jednako protiv žrtve i počinitelja. Ovakva praksa potpuno je neprihvatljiva. [...] Naime, prekršajnim gonjenjem i kažnjavanjem počinitelja za kažnjivo djelo motivirano mržnjom, onemogućuje se pokretanje kaznenog postupka zbog zločina iz mržnje. Time se počinitelja neosnovano blaže kažnjava (prekršajnim sankcijama) te se gubi smisao postojanja zločina iz mržnje u zakonskim propisima. (Popov 2011: 26–7)

Dok su, dakle, nasilnici i nasilnice prolazili tek s upozorenjem, LGBTIQ osobama zločini iz mržnje uzrokuju snažnije psihičke boli te vode do depresije, ljutnje, anksioznosti, straha, čak i suicida (usp. Pikić i Jugović 2006). Također, preblage kazne za takve zločine nisu djelovale preventivno ni odgojno na potencijalne počinitelje nasilja.

Zagreb Pride je 2011. godine projektom suradnjom s Centrom za LGBT ravnopravnost razvio i sustav prijave diskriminacije i zločina protiv LGBTIQ osoba #RoziMegafon kojim se potiče žrtve da prijave nasilje te im se osigurava pravno savjetovanje, zastupanje preko suradničkog odvjetničkog ureda, a prema potrebi i psihološka pomoć. Te iste, 2011. godine uz asistenciju #RozogMegafona donesena je pravomoćna presuda vezana uz kazneni postupak zbog zločina iz mržnje. No unatoč sve odlučnijoj legislativi i javnim politikama koje se, što pritisnute zahtjevima EU-a što potaknute entuzijazmom pojedinih političara, oblikuju obzirno prema LGBTIQ osobama, homofobija u Hrvatskoj ne jenjava. U prilog toj tvrdnji idu i tzv. *antigay* skup,⁴⁰ koji se u organizaciji Hrvatske čiste stranke prava i grupe Hrvatski nacionalisti održao 2009. i sljedećih godina u vrijeme održavanja Povorka ponosa, nasilje koje je popratilo prvu splitsku Povorku ponosa 2011. godine, kao i referendum o ustavnoj definiciji braka 2013. godine, nakon kojeg posebno i kontinuirano raste homofobija.

INICIJATIVA ZAKON O ŽIVOTNOM PARTNERSTVU

Pod sloganom “Imamo obitelj, tisućljetni hrvatski san”, Povorka ponosa 2012. godine najavila je kojim će se regulativnim prostorom *queer* aktivisti baviti u sljedećem razdoblju. Te je godine Zagreb Pride izradio *Prijedlog zakona o životnom partnerstvu* i predstavio ga Ministarstvu uprave koje je bilo nadležno za pripremu završnog teksta Prijedloga zakona kojim bi se reguliralo područje obiteljskog života istospolnih parova. U rujnu 2012. godine formirana je Radna grupa za izradu Zakona o registriranom (životnom) partnerstvu, a kao

⁴⁰ Novinski su napisi izvještavali kako policija neće zabraniti *antigay* skup. Vidi npr. <http://www.slobodnadalmacija.hr/novosti/hrvatska/clanak/id/54882/vruca-subota-u-metropoli-desnicarski-antigay-skup-u-isto-vrijeme-kad-i-zagreb-pride> (pristup 18. 2. 2018.).

jedna od predstavnica udruga civilnog društva u radnu je grupu bila pozvana i aktivistica iz Zagreb Pridea. Rasprava oko donošenja tog Zakona izazvala je veliku mobilizaciju građanstva. Naime, te je godine nova, uvjetno rečeno lijevo orijentirana vlada, sukladno svom predizbornom programu trebala uvesti više relevantnih promjena u obiteljske politike: osim Zakona o životnom partnerstvu, raspravljalo se i o Zakonu o medicinski potpomognutoj oplodnji te o uvođenju zdravstvenog i građanskog odgoja u škole. Provocirajući teme koje proizlaze iz organizacijskih koncepata poput “života” i “obitelji”, nova je vlada vrlo brzo navukla na sebe gnjev Crkve i klerikalnih organizacija, udruga i inicijativa, a rasprave oko uvođenja novih zakona prerasle su u višegodišnji verbalni rat između Vlade i Crkve koji je svoj vrhunac doživio upravo uoči rasprave oko donošenja Zakona o životnom partnerstvu. No, uplitanje Crkve u javne politike i njezino širenje mržnje prema LGBTIQ zajednici izazvalo je revolt velikog dijela građanstva, koje je 2013. godine na Povorci ponosa u većem broju nego ikada dotad iskazalo podršku *queer* zajednici (fotografija 6), kojoj su određene klerikalne udruge i inicijative željele uskratiti prava unošenjem definicije pojma “brak” u Ustav. Kao što navode Shore i Wright (1997), riječ je o stvaranju još jednog organizacijskog koncepta u režimima upravljanja populacijom.

Fotografija 6: Povorka 2013. godine, kao odgovor na referendum o uvođenju definicije braka u Ustav

Naime, 2013. godine je prema procjenama organizatorica u Povorci pod sloganom “Ovo je zemlja za sve nas” sudjelovalo više od 15 000 građana i građanki, među kojima su bile i brojne osobe iz javnog, kulturnog, političkog, akademskog i umjetničkog života, a i mediji su joj davali podršku. Velik odaziv građanstva bio je svojevrstan odgovor na najavu referenduma o ustavnoj definiciji braka koju u to vrijeme pokreće udruga U ime obitelji.

Građansku opoziciju inicijativi U ime obitelji pokreću *queer* aktivisti koji sazivaju sastanak s predstavnicima civilnog društva i apeliraju da se kroz javne rasprave i medijsku kampanju krene u borbu protiv referenduma. U tu svrhu organizira se savez Građani glasuju protiv u koji se uključilo osamdeset osam različitih organizacija, grupa i inicijativa te velik broj javnih osoba, posebno iz kulturnog života, koje apeliraju na građane da se glasanjem “protiv” na referendumu odupru jačanju i širenju mržnje prema drugima i drugačijim osobama.⁴¹

Referendum je održan 1. prosinca 2013. godine, a pozivu se odazvalo 1,436,163, odnosno 37,88% građana. Za ustavnu definiciju braka kao zajednice muškarca i žene izjasnilo se 65,87% osoba, a protiv takve definicije 33,51%,⁴² čime je sakupljen dovoljan broj glasova da se u Ustav unese tražena promjena. Takvi rezultati bili su razlog više da se ubrza proces ozakonjenja istospolnih brakova i prepoznavanja istospolnih parova kao zajednice obiteljskog života. Vrlo brzo nakon referenduma, u srpnju 2014. godine, izglasan je, uz aplauz u Saboru, Zakon o životnom partnerstvu⁴³ koji je, kako smatraju neki, jedan od najboljih zakona te vrste u regiji (Moss 2014: 228).

No aktivnosti *queer* zajednice u regulativnim prostorima nisu bezazlene i referendum ima duboke posljedice u Hrvatskoj. U 2013. godini zabilježena je povećana aktivnost #RozogMegafona i to najviše zbog pokretanja prekršajnih i kaznenih prijava u dvama periodima: za vrijeme skupljanja referendumskih potpisa (svibanj-lipanj 2013), kao i u završnom dijelu referendumske kampanje.⁴⁴ Isto tako, istraživanje koje su nakon referenduma izradili Opačić i Jurčić pokazuje da je širenje negativnih stavova i mržnje prema LGBTIQ osobama za vrijeme referendumske kampanje ojačalo diskriminaciju i agresiju prema njima nakon održavanja referenduma, a ona traje i danas, gotovo pet godina kasnije. Nakon referenduma također rastu strah, tjeskoba i zabrinutost za vlastiti život kod osoba LGBTIQ orijentacije u Hrvatskoj (Opačić i Jurčić 2014: 45–6).

ZALAGANJE ZA PRAVA TRANS OSOBA

S obzirom na to koliko je vidljivost homoseksualnih osoba u Hrvatskoj slaba, kao što to pokazuju rezultati brojnih istraživanja (Dobrović i Bosanac 2007; Bijelić i Hodžić 2012: 39; Bayley i Gorančić-Lazetić 2006: 116), ne treba nas čuditi još slabija vidljivost trans osoba. One u Hrvatskoj kao da ne postoje, ni u političkom diskursu ni u medijima ni u popularnoj kulturi.⁴⁵ Ni znanost im ne posvećuje previše pažnje: malo je stručnih tekstova (na primjer

⁴¹ Više o referendumu vidi u Šljivić i Mlinarić (2016); Đurin (2017).

⁴² <http://www.izbori.hr/arhiva-izbora/index.html#/app/referendum-2013> (pristup 17. 2. 2018.).

⁴³ Zakon je donesen na trinaestoj sjednici Hrvatskog sabora, 15. srpnja 2014., s 89 glasova “za” (SDP-HNS-IDS-HSU-Laburisti-SDSS-manjine-nezavisni) i 16 “protiv” (HDZ-HDSSBHSS-HSP AS).

⁴⁴ Informacija je preuzeta iz Godišnjeg izvještaja udruge Zagreb Pride za 2013. godinu (www.zagreb-pride.net/new/wp-content/uploads/2017/04/Godišnji-izvještaj-Zagreb-Pride-2013.pdf).

⁴⁵ Prema statistikama, oko 1,7% novorođenčadi rodi se kao interspolno – s različitim postotkom funkcionalnih muških i ženskih spolnih organa (Fausto-Sterling 1993; Fausto-Sterling 2000).

iz područja kliničke psihologije, pedagogije, medicine, kulturne antropologije) napisano na temu interspolnosti, transpolnosti ili transrodnosti u Hrvatskoj. Općenito se transrodnost još uvijek prečesto spominje u okvirima patologizacije i kriminalizacije (Williams 2014), pa se tako i u Hrvatskoj ona smatra psihijatrijskim poremećajem ili poremećajem spolnoga identiteta (Grujić Koračin 2013: 182; Jokić-Begić 2008: 116; Batinica 2010: 52). Liječnici su često skloniji prepustiti se predrasudama o transpolnosti nego stjecati nova znanja o njoj (Grabovac i dr. 2014; Jokić-Begić 2008).⁴⁶ Nadalje, u hrvatskom društvu, nesenzibiliziranjem za *queer* i nenormativno izražavanje vlastitog rodnog identiteta, kao i zbog iznimno šturog znanja cjelokupnog društva o transpolnosti i transrodnosti, trans osobe su zbog svojeg izgleda potencijalne žrtve osuđivanja, fizičkog nasilja i diskriminacije. Zbog svega navedenog takve osobe često svoje živote provode tjeskobno i u izolaciji.

Kako bi ukazali na taj problem, *queer* aktivisti su još 2004. godine na Povorci ponosa skrenuli pažnju na transrodne osobe, a danas je zastupanje i borba za jednaka prava trans osoba jedna od misija udruga Zagreb Pride i Trans Aid. Iako Zakon o državnim maticama omogućuje pravno priznavanje roda trans osobama, u praksi to znači i promjenu oznake spola u dokumentima koja nije ni jednostavna ni brza. Transrodnim osobama to otežava svakodnevnicu u brojnim situacijama, posebno kod upisa u školu ili na fakultet, ali i kod prelaska granice i u sličnim situacijama identifikacije. Kako primjećuje Jurčić, “zakoni i podzakonski akti na snazi u RH nisu osjetljivi na promjenu spola osobe. Dokumenti koje izdaju razna tijela vlasti ili javne institucije (npr. sveučilišta) u većini slučajeva nisu prilagodljivi promjeni upisa spola i identiteta osoba te ne štite njihovu privatnost” (Jurčić 2013: 68). Veliki problem imaju transrodne osobe u tranziciji i osobe koje ne namjeravaju operativnim zahvatima prilagoditi tijelo svom rodnom identitetu, a koje često zbog toga ostaju neprepoznate u sustavu te im je otežan dolazak do dokumenata ili zdravstvene skrbi. *Queer* aktivisti su bili dio radne grupe za izradu Pravilnika o načinu prikupljanja medicinske dokumentacije te utvrđivanju uvjeta i pretpostavki za promjenu spola ili o životu u drugom rodnom identitetu te kroz udruge rade na daljnjem poboljšanju administrativnih procedura kroz koje prolaze osobe u tranziciji. U svojim djelatnostima pravne zaštite i zastupanja, udruga Zagreb Pride pruža pravnu pomoć te prati procedure dodjeljivanja dokumentacije s novim rodnim identitetom trans osobama kako bi se one odvijale uz zaštitu od diskriminacije i poštujući pravo trans osoba na privatnost, a udruga Trans Aid sustavno prati izradu javnih politika koje se tiču trans osoba.

ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada bio je istražiti kako se *queer* udruge organiziraju u materijalnom prostoru i koliko ih Grad Zagreb u tome podržava, kako se bore za svoju slobodu u areni regulativnog

⁴⁶ Vidi i “Transseksualnost” (Centar za kliničku psihologiju) (<http://www.klinicka-psihologija.hr/7.html>, pristup 22. 2. 2018.).

prostora odnosno javnih politika te kako LGBTIQ aktivizam mobilizira performativni potencijal prostora kako bi transformirao grad Zagreb iz heteroseksualnog prostora u prostor koji prihvaća kulturne različitosti i one drugačije, u ovom slučaju nehetero ili *queer* seksualne identitete. Ukazali smo na brojne probleme na koje *queer* zajednica nailazi kada se želi izboriti za materijalne prostore u gradu koji su joj nužni za osnovno djelovanje, organiziranje, i razvijanje. Netransparentni natječaji i problematični kriteriji ocjenjivanja rada udruga na osnovi kojih se dodjeljuje prostor s jedne strane često dovode *queer* zajednicu u *a priori* nepovoljniji položaj, a s druge strane isto tako omogućuju manipuliranje i namještanje rezultata natječaja. Unatoč takvim nepovoljnim okolnostima, LGBTIQ zajednica je uspješna u samoorganiziranju i u organizaciji pomoći potrebitim *queer* građanima koji joj se obrate za pomoć. No taj se dio aktivnosti odvija uglavnom u virtualnom prostoru zbog čega zajednica ostaje nevidljiva u materijalnom prostoru grada, što smatramo problematičnim budući da je vidljivost bitna za društvenu promjenu kao i za sigurniju egzistenciju LGBTIQ građana. U regulativnim je prostorima *queer* zajednica potakla više značajnih promjena kako bi svoj život i boravak u javnim prostorima učinila što ugodnijim i mogla uživati privilegije koji su sastavni dio života hetero populacije: od držanja za ruke u javnim prostorima do sklapanja braka i stjecanja prava i obaveza koji iz toga proizlaze. Te promjene idu ruku pod ruku s akcijama u performativnim prostorima koji su mjesta stalne provokacije hetero građanstva i heteronormativnosti, mjesta trenutačne, "blic" vidljivosti *queer* populacije i *queer* svakodnevnog života, a koje su najpotrebnije za političku pedagogiju građanstva. U zadnje vrijeme ti su se prostori previše institucionalizirali i ritualizirali, što smanjuje njihovu snagu pokretača promjene, a što smatramo posebno problematičnim u kontekstu jačanja mobilizacije protiv jednakosti rodnih i seksualnih manjina danas u Hrvatskoj.

NAVEDENA LITERATURA I IZVORI

- Batinica, Stipe. 2010. "Kirurška korekcija vanjskog spolovila u djevojčica sa sindromom kongenitalne adrenalne hiperplazije". *Paediatrica Croatica* 54/1: 52–54.
- Bayley, Deborah i Helena Gorančić-Lazetić. 2006. *Neumreženi. Lica socijalne isključenosti u Hrvatskoj. Izvješće o društvenom razvoju, Hrvatska 2006*. Zagreb: UNDP Hrvatska.
- Berlant, Lauren i Elizabeth Freeman. 1992. "Queer Nationality". *boundary 2* 19/1: 149–180.
- Berlant, Lauren i Michael Warner. 1998. "Sex in Public". *Critical Inquiry* 24/2: 547–566.
- Bertoša, Mislava i Sandra Antulov. 2012. "'Ovo su naša četiri zida'. Slogani zagrebačkih povorki ponosa kao taktika prisvajanja prostora". *Društvena istraživanja* 21/3: 771–791.
- Bijelić, Nataša. 2008. "Sex Education in Croatia. Tensions between Secular and Religious Discourses". *European Journal of Women's Studies* 15/4: 329–343. <https://doi.org/10.1177/1350506808095273>
- Bijelić, Nataša i Amir Hodžić. 2012. *Izvještaj istraživanja o mišljenjima i stavovima prema homoseksualnosti u srednjim školama u Zagrebu*. Zagreb: Domino.
- Bijelić, Nataša i Amir Hodžić. 2014. *Neokonzervativne prijetnje seksualnim i reproduktivnim pravima u Europskoj uniji*. Zagreb: CESI.
- Božić-Vrbančić, Senka. 2010. "'Strong European Emotions'. The Politics of Culture in the EU". *Emotion, Space and Society* 3/2: 90–94. <https://doi.org/10.1016/j.emospa.2010.01.005>

- Butler, Judith. 1990. *Nevolje s rodom*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Čapo, Jasna i Valentina Gulin-Zrnić. 2011. "Oprostornjavanje antropološkog diskursa. Od metodološkog problema do epistemološkog zaokreta". U *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Jasna Čapo i Valentina Gulin-Zrnić, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 9–65.
- Dobrović, Zvonimir i Gordan Bosanac, ur. 2007. *Usmena povijest homoseksualnosti u Hrvatskoj*. Zagreb: Domino.
- Dota, Franko. 2011. "Seks, prajd i politika". *Zarez* 12/311: 24–25.
- Duhaček, Gordan. 2011. "Naš cilj je pobjeda". *Zarez* 12/311: 19–21.
- Đurin, Sanja. 2012. "O politici seksualnosti u Hrvatskoj devedesetih, o diskursima koji su je oblikovali i o nejinim simptomima danas". *Narodna umjetnost* 49/2: 33–51.
- Đurin, Sanja. 2017. "O poststrukturalističkoj teoriji diskursa kroz raspravu o uvođenju pojma 'brak' u hrvatski Ustav". *Studia Ethnologica Croatica* 29/1: 331–356. <https://doi.org/10.17234/SEC.29.12>
- Fausto-Sterling, Anne. 1993. "The Five Sexes. Why Male and Female Are Not Enough". *The Sciences (New York Academy of Sciences)* 33/2: 20–24. <https://doi.org/10.1002/j.2326-1951.1993.tb03081.x>
- Fausto-Sterling, Anne. 2000. "The Five Sexes, Revisited". *The Sciences (New York Academy of Sciences)* 40/4: 18–23. <https://doi.org/10.1002/j.2326-1951.2000.tb03504.x>
- Foucault, Michel. 1994. *Znanje i moć*. Zagreb: Globus.
- Global Rights. 2009. *The Violations of the Rights of Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Persons in CROATIA. A Shadow Report*. Dostupno na: http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/CRO/INT_CCPR_NGO_CRO_97_8475_E.pdf (pristup 22. 2. 2018.).
- Grujić Koračin, Jasenka. 2013. "Interdisciplinarni pristup transseksualnosti. Ginekološko iskustvo". *Gynaecol Perinatol* 22/4: 182–190.
- Grabovac, Igor, Marija Abramović, Gordana Komlenović, Milan Milošević i Jadranka Mustajbegović. 2014. "Attitudes towards and Knowledge about Homosexuality among Medical Students in Zagreb". *Collegium Anthropologicum* 38/1: 39–45.
- Herzog, Dagmar. 2015. *Seksualnost u Europi 20. stoljeća*. Zagreb: Zagreb Pride.
- Hodžić, Amir i Aleksandar Štulhofer. 2017. "Embryo, Teddy Beacentaur and the Constitution. Mobilizations against "Gender Ideology" and Sexual Permissiveness in Croatia". U *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizing against Equality*. Roman Kuhar i David Paternotte, ur. London: Rowman & Littlefield, 59–78.
- Huić, Aleksandra, Ivana Jugović i Željka Kamenov. 2015. "Stavovi studenata o pravima osoba homoseksualne orijentacije". *Revija za socijalnu politiku* 22/2: 219–245. <https://doi.org/10.3935/rsp.v22i2.1224>
- Jokić-Begić, Nataša, Ana Babić Čikeš, Tanja Jurin, Emil Lučev, Dragana Markanović i Silvija Ručević. 2008. "Transseksualnost. Život u krivom tijelu?". *Liječnički vjesnik* 130: 237–247.
- Jurčić, Marko. 2013. *#RoziMegafon: Od Zakona o suzbijanju diskriminacije do ustavne zabrane istospolnog braka. Izvještaj Zagreb Pridea o stanju ljudskih prava LGBTIQ osoba u Republici Hrvatskoj 2010. – 2013*. Zagreb: Zagreb Pride.
- Juras, Sanja. 2010. *Izvještaj o stanju ljudskih prava seksualnih i rodnih manjina u 2009. godini u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Kontra.
- Juras, Sanja. 2011. *Izvještaj o stanju ljudskih prava seksualnih i rodnih manjina u 2010. godini*. Zagreb: Kontra.
- Kuhar, Roman i David Paternotte, ur. 2017. *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizing against Equality*. London: Rowman & Littlefield.

- Laclau, Ernesto i Chantal Mouffe. 1985. *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Marjanić, Suzana. 2014. *Kronotrop hrvatskoga performansa. Od Travevera do danas*. Zagreb: Udruga Bijeli val, Institut za etnologiju i folkloristiku, Školska knjiga.
- Marušić, Antonela. 2014. "25 godina lezbijskog pokreta. Od Lila inicijative i ratnih godina do anarhističkih dana Kontre". Dostupno na: <http://www.crol.hr/index.php/politika-aktivizam/6268-25-godina-lezbijskog-pokreta-od-lila-inicijative-i-ratnih-godina-do-anarhistickih-dana-kontre> (pristup 18. 2. 2018.).
- McCormack, Donna i Suvu Salmenniemi. 2016. "The Biopolitics of Precarity and the Self". *European Journal of Cultural Studies* 19/1: 3–15. <https://doi.org/10.1177/1367549415585559>
- Milković, Marina. 2013. *Brutalna stvarnost. Istraživanje o nasilju, diskriminaciji i zločinu iz mržnje protiv LGBTIQ osoba u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Zagreb Pride.
- Moss, Kevin. 2014. "Split Europe. Homonationalism and Homophobia in Croatia". U *LGBT Activism and the Making of Europe. A Rainbow Europe?* Phillip M. Ayoub i David Paternotte, ur. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 212–232. https://doi.org/10.1057/9781137391766_10
- Opačić, Tamara i Marko Jurčić. 2014. *Istospolne obitelji i životna partnerstva u Hrvatskoj uoči i nakon referenduma o ustavnoj definiciji braka. Istraživački izvještaj*. Zagreb: Cenzura Plus.
- Osborne, Peter i Lynne Segal. 1994. "Gender as Performance. An Interview with Judith Butler". *Radical Philosophy* 67: 32–37.
- Pikić, Aleksandra i Ivana Jugović. 2006. *Nasilje nad lezbijkama, gejevima i biseksualnim osobama u Hrvatskoj. Izvještaj istraživanja*. Zagreb: Kontra.
- Pleše, Iva. 2011. "Od virtualnog prostora do web-mjesta. Web-forumi i fizički lokaliteti". U *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Jasna Čapo i Valentina Gulinić, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 393–398.
- Popov, Matea, ur. 2011. *Priručnik o suzbijanju nasilja protiv LGBT osoba za policijske djelatnike/ice*. Zagreb: Zagreb Pride, Centar za LGBT ravnopravnost.
- Poredoš Lavar, Daša i Marijan Šuperina. 2013. "LGBTIQ osobe. Izazov struke i društvene tolerancije". *Policijska sigurnost* 22/1: 159–177.
- Prlenda, Sandra. 2004. "Young, Religious, and Radical". U *Ideologies and National Identities. The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*. John Lampe i Mark Mazower, ur. Budimpešta: CEU Press, 82–105.
- Richardson, Diane i Steven Seidman. 2002. "Introduction". U *Handbook of Lesbian and Gay Studies*. Diane Richardson i Steven Seidman, ur. London: Sage Publications, 1–13.
- Shore, Cris i Susan Wright. 1997. *Anthropology of Policy. Critical Perspectives on Governance and Power*. London: Routledge.
- Škokić, Tea. 2006. "Seks i grad. Transformacija intimnosti u kontekstu urbanog prostora". U *Mesto in trg na meji/Grad i trg na granici*. Alenka Krošelj Černelič, Željka Jelavić, Tanja Roženberger Šega i Helena Rožman, ur. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 281–287.
- Šljivić, Dragan i Martin Mlinarić. 2016. "Sexual Othering and Democracy in post-Yugoslav Societies. A Comparison of Dveri and U ime obitelji". U *Minorities under Attack. Othering and Right-Wing Extremism in Southeast European Societies*. Sebastian Goll, Martin Mlinarić i Johannes Gold, ur. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 103–129.
- Tschumi, Bernard. 2004. *Arhitektura i disjunkcija*. Zagreb: AGM.
- Valentine, Gill. 2002. "Queer Bodies and the Production of Space". U *Handbook of Lesbian and Gay Studies*. Diane Richardson i Steven Seidman, ur. London: Sage Publications, 145–160. <https://doi.org/10.4135/9781848608269.n10>

- Vučković Juroš, Tanja. 2015. "Socijalna isključenost seksualnih manjina u Hrvatskoj". *Revija za socijalnu politiku* 22/2: 195–218.
- Vukušić, Ana-Marija. 2011. "O prožetosti virtualnoga i stvarnoga. Primjer jednog 'lokalnog' web-foruma". U *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Jasna Čapo i Valentina Gučin-Zrnić, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 399–417.
- Vuletić, Dean. 2004. "Gay i lezbijska povijest Hrvatske. Devedesete godine – između autoritarnosti i liberalizma". *Gordogan* 2/2–3: 138–156.
- Williams, Christian. 2014. "Gender Performance. The TransAdvocate interviews Judith Butler". Dostupno na: http://www.transadvocate.com/gender-performance-the-transadvocate-interviews-judith-butler_n_13652.htm (pristup 24. 2. 2018.).

QUEER ACTIVISM AND THE TRANSFORMATION OF THE CITY: HOW THE LGBTIQ COMMUNITY IS FIGHTING FOR ITS SPACE IN THE CITY OF ZAGREB

According to architect Bernard Tschumi, architecture and the organization of space play a significant role in the creation and limitation of personal and political freedom. Tschumi refers to this power of architecture over citizens as 'violence of architecture'. Space and events which happen in a particular space influence each other. Gill Valentine describes public spaces as the product of social forces. Just like place has an active role in the creation and reproduction of social identities, social identities, meanings and relations create material and symbolic spaces, notices Valentine. Further, Gill Valentine distinguishes three levels of space: material, regulatory and performative. In this paper I will try to demonstrate how these three levels of space correspond to the queer community in the city of Zagreb. First, I describe how queer groups organize in material spaces of the city and how the city authorities support their organization on the material space level. Then, I present how queer groups use regulatory space, i.e. public policies, to accomplish rights and freedoms that straight citizens already have and take for granted. And finally, I describe how queer activism is mobilizing the performative level of space in order to transform the city of Zagreb from a straight heterosexual space to a space of cultural differences, i.e. a space which includes non-hetero or queer sexual identities.

Keywords: space, regulation, performativity, LGBTIQ, Zagreb